

Program Wieloletni

Synteza badań 2005 roku

nr 23

Warszawa 2005

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Program Wieloletni

Synteza badań 2005 roku

Program Wieloletni

Synteza badań 2005 roku

Praca zbiorowa

Opracowanie redakcyjne

dr Marek Wigier

**EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ**

Warszawa 2005

Autorzy opracowania są pracownikami naukowymi
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano w ramach programu wieloletniego
**Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki
żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej**

Opracowanie komputerowe
mgr Anna Staszczak

Redakcja techniczna
Tadeusz Majewski

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 83-89666-37-5

*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0·prefiks·22) 50 54 444
faks: (0·prefiks·22) 827 19 60
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>*

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 300 egz.

Druk: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB

Oprawa: UWIPAL

Szanowni Czytelnicy!

Oddajemy do rąk Państwa publikację, w której zawarte są najważniejsze wnioski płynące z realizacji zadań programu wieloletniego pt. „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej” w 2005 roku. Program ten został ustanowiony Uchwałą Rady Ministrów Nr 126/2004 z dnia 18 maja 2004 roku i będzie realizowany przez IERiGŻ-PIB do 2009 roku. W ramach programu realizowanych jest 21 zadań w siedmiu głównych tematach, tj.:

- polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa w UE;
- wpływ funduszy strukturalnych UE na rozwój regionów wiejskich w pierwszych latach członkostwa;
- monitorowanie oraz analiza zmian polskiego łańcucha żywnościowego;
- miejsce polskiego rolnictwa na globalnym rynku żywnościowym;
- polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa;
- zróżnicowanie regionalne rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich;
- rachunek nadwyżek ekonomicznych dla wybranych produktów rolniczych i klasyfikacja gospodarstw rolnych według zasad stosowanych w UE.

Niniejsze opracowanie jest reasumpcją pracy badawczej pracowników IERiGŻ-PIB zaangażowanych w realizację programu wieloletniego. Pełne wyniki tych badań zaprezentowane zostały w 22 samodzielnych publikacjach, ukazujących się w specjalnie uruchomionej serii Raporty Programu Wieloletniego, biuletynie miesięcznym „Rynek Rolny” oraz analizie „Rynek ziemi”, wydanych przez IERiGŻ-PIB. Wszystkie te prace dostępne są bezpłatnie na naszej stronie internetowej pod adresem www.ierigz.waw.pl. Ponadto pracownicy naukowcy Instytutu publikowali syntetyczne wyniki prac zrealizowanych w ramach programu wieloletniego na łamach wielu periodyków, m.in. takich jak Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, Przemysł Spożywczy, Wspólnoty Europejskie, Nowe Życie Gospodarcze oraz prezentowali te wyniki w formie referatów podczas seminariów i konferencji naukowych.

Mamy nadzieję, że prace badawcze, które realizujemy w oparciu o program wieloletni przyczynią się do pełniejszego poznania i uchwycenia ekonomicznych i społecznych skutków integracji polskiej gospodarki żywnościowej ze wspólnym rynkiem europejskim i umożliwią szybszą identyfikację szans i zagrożeń związanych z tym procesem. Tym samym wyniki i wnioski z badań pozwolą przeciwdziałać ewentualnym negatywnym skutkom procesów przemian w obrębie wsi i rolnictwa oraz wykorzystać szanse, jakie dla tego środowiska stwarza Wspólna Polityka Rolna.

dr Marek Wigier

Kierownik Programu Wieloletniego

Spis treści

Wprowadzenie (<i>dr M. Wigier</i>)	9
1. Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa	12
1.1. Ocena stanu polskiej gospodarki żywnościowej po wejściu Polski do UE (<i>prof. dr hab. R. Urban</i>).....	12
1.2. Ocena wpływu Wspólnej Polityki Rolnej na rynki rolne (<i>dr S. Gburczyk</i>).....	15
1.3 Ocena zmian konkurencyjności polskich producentów żywności na Wspólnym Rynku Europejskim i na rynkach innych krajów (<i>mgr I. Szczepaniak</i>)	16
2. Wpływ funduszy strukturalnych Unii Europejskiej na rozwój regionów wiejskich w pierwszych latach członkostwa. Ogólna koncepcja wsparcia tego rozwoju w latach 2007-2013 środkami funduszy strukturalnych i funduszu kohezji	19
2.1. Analiza przebiegu realizacji i skutków programu PROW (Program Rozwoju Obszarów Wiejskich) i SOP (Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich”) (<i>dr M. Wigier</i>).....	19
2.2. Koncepcja wsparcia w latach 2007-2013 rozwoju regionów wiejskich środkami funduszy strukturalnych i funduszu kohezji (<i>dr J. Rowiński</i>)	23
3. Monitorowanie oraz analiza zmian polskiego łańcucha żywnościowego	28
3.1. Monitorowanie efektów ekonomicznych rozwoju systemów zapewnienia jakości i ich wpływu na konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej (<i>dr G. Morkis</i>).....	28
3.2. Analiza wzajemnych relacji ekonomicznych między poszczególnymi elementami łańcucha żywnościowego (<i>doc. dr hab. J. Seremak-Bulge</i>)	33
3.3. Analiza wolumenu importu i cen importowych towarów rolno-spożywczych objętych specjalną klauzulą ochroną (<i>dr B. Nosecka</i>).....	40

4. Miejsce polskiego rolnictwa na globalnym rynku żywnościowym.....	41
4.1. Wpływ procesów globalizacji na rozwój polskiego rolnictwa i wsi (<i>dr G. Dybowski</i>).....	41
4.2. Rolnictwo społecznie zrównoważone (<i>prof. dr hab. J. Zegar</i>).....	44
4.3. Możliwości prowadzenia narodowej polityki rolnej przez Polskę w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (<i>dr G. Dybowski</i>).....	47
5. Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa.....	52
5.1. Analiza wyników ekonomicznych polskiego rolnictwa (<i>dr J. Gomułka</i>).....	52
5.2. Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarza różnych grup polskich gospodarstw rolniczych (<i>prof. dr hab. W. Józwiak</i>)	53
5.3. Procesy dostosowawcze zachodzące w wielkoobszarowych gospodarstwach rolniczych (<i>dr W. Guzewicz</i>).....	55
6. Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich	58
6.1. Czynniki marginalizacji i konkurencyjności w strukturze społeczno- -ekonomicznej polskiej wsi po akcesji do UE (<i>dr hab. A. Sikorska, prof. IERiGŻ-PIB</i>)	58
6.2. Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym (<i>prof. dr hab. W. Michna</i>).....	60
6.3. Rola działalności nierolniczej w kształtowaniu nowych struktur na obszarach wiejskich (<i>dr hab. A. Sikorska, prof. IERiGŻ-PIB</i>).....	62
6.4. Instytucjonalne czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich (<i>doc. dr hab. D. Kołodziejczyk</i>)	65
6.5. Gospodarstwa wysokotowarowe w rolnictwie chłopskim (<i>dr B. Karwat-Woźniak</i>).....	67
6.6. Rynek ziemi rolniczej (<i>dr hab. A. Sikorska, prof. IERiGŻ-PIB</i>)	69
7. Rachunek nadwyżek ekonomicznych dla wybranych produktów rolniczych i klasyfikacja gospodarstw rolnych według zasad stosowanych w Unii Europejskiej (<i>dr A. Skarżyńska</i>).....	71
Instytucje współpracujące.....	73
Spis publikacji	76

Wprowadzenie

Ekonomiczne i społeczne warunki rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej uległy zasadniczej zmianie po przystąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej. Gospodarcze i prawne procesy dostosowawcze rozpoczęto wprowadzić już kilka lat przed dniem oficjalnego uzyskania członkostwa Polski w UE, jednak dopiero jego uzyskanie oznaczało objęcie gospodarki żywnościowej pełnym instrumentarium *acquis communautaire*, w tym także wszystkimi prawami i obowiązkami wynikającym z przepisów Wspólnej Polityki Rolnej oraz Polityki Regionalnej, Strukturalnej oraz Traktatu Akcesyjnego. Przepisy te stworzyły dla Polski nową jakość gospodarczą i społeczną. Dostosowanie do nich trwało przez kilka lat, wciąż jednak w kilku obszarach gospodarki żywnościowej (np. w mleczarstwie i w przemyśle mięsnym) oraz w zakresie niektórych przepisów związanych z ochroną środowiska naturalnego proces ten nie został zakończony. Polska wynegocjowała w tych obszarach tzw. okresy przejściowe i dopiero po ich zakończeniu będzie można uznać, że przynajmniej z formalnego punktu widzenia, nasza gospodarka żywnościowa została dostosowana do reguł funkcjonowania na jednolitym rynku europejskim.

Przystąpienie do UE oznaczało dla polskiej gospodarki otwarcie rynku wewnętrznego, ale i dostęp do rynku 400 mln konsumentów oraz do kilkakrotnie wyższych niż przed akcesją środków budżetowych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich. Skutkiem otwarcia rynku był krótkotrwały wzrost cen żywności. W 2005 roku został on jednak wyhamowany. Równocześnie nastąpiło ożywienie rynku krajowego, a unijne systemy regulacji rynków rolnych przyczyniły się do ich ustabilizowania. Gospodarka żywnościowa stała się beneficjentem integracji z UE. W większości branż przemysłu spożywczego w 2005 roku obserwowany był wzrost dochodów, na wysokim poziomie (ok. 4%) utrzymywała się rentowność oraz nakłady inwestycyjne. Wymiana handlowa artykułami rolnospożywczymi z krajami UE-25 wzrosła do blisko 70% obrotów tych produktów ogółem. W skutek przyjęcia nowej wspólnej taryfy celnej, zmieniły się warunki dostępu do pozaunijnych rynków żywnościowych. Szczególnym zagrożeniem dla konkurencyjności gospodarki żywnościowej był w 2005 roku niski poziom integracji pionowej rolnictwa z przetwórstwem i integracji poziomej zarówno na szczeblu rolnictwa, jak i przetwórstwa. Są to jednak problemy strukturalne, których rozwiązanie możliwe będzie dopiero w perspektywie kilku lat.

Bezpośrednim następstwem integracji był wzrost dochodów rolniczych. Miał on jednak charakter przejściowy. W 2004 roku sprzyjał im wzrost wolumenu eksportu oraz wzrost cen większości surowców rolnych i artykułów żywnościowych, a także uruchomienie wypłat subwencji z tytułu dopłat bezpośrednich oraz płatności ONW. W 2005 roku efekt ten został ograniczony m.in. poprzez aprecjację waluty krajowej, powrót do tendencji spadku cen rolnych, nieco niższą wartość produkcji roślinnej (choć rekompensowaną wzrostem wartości produkcji zwierzęcej). Tym samym poziom dochodów rolniczych w 2005 roku zbliżony był do poziomu z roku 2004. Dochody te w wybranych grupach gospodarstw rolnych w Polsce były jednak wciąż o około 1/3 niższe niż w porównywalnych grupach gospodarstw w krajach UE-15. Awangarda polskich gospodarstw rolnych wytwarzająca ok. 9% wartości produkcji towarowej rolnictwa osiągnęła jednak korzystniejsze wyniki ekonomiczne niż porównywalne pod względem struktur produkcyjno-ekonomicznych gospodarstwa w pozostałych krajach UE.

Zauważalna była postępująca polaryzacja gospodarstw rolnych. W roku 2005 grupa zaledwie 220 tys. gospodarstw towarowych dostarczyła na rynek blisko 2/3 produkcji rolniczej. Równocześnie wzrosła liczba gospodarstw najmniejszych, których funkcja produkcyjna ogranicza się niemalże wyłącznie do produkcji na własne potrzeby. Głównym źródłem utrzymania ich właścicieli jest praca poza gospodarstwem rolnym oraz renty lub emerytury rolnicze. Gospodarstwa wysokotowarowe dominowały w strukturze gospodarstw (ok. 31% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych) województwa kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego, zaś w Polsce południowej i wschodniej ich udział wynosił zaledwie ok. 8%. Proces polaryzacji oraz przestrzennego różnicowania sytuacji ekonomiczno-finansowej gospodarstw rolnych ma także swe konsekwencje społeczne. W regionach wiejskich, szczególnie popegeerowskich, poziom bezrobocia jest wyższy niż na obszarach uprzemysłowionych, znacznie trudniejszy jest także dostęp do edukacji, opieki medycznej i dóbr kultury. Wyniki badań prowadzonych w ramach systemu FADN dowodzą potrzeby prowadzenia w Polsce zróżnicowanej regionalnie polityki strukturalnej wobec wsi i rolnictwa, ściśle adresowanej do określonych grup odbiorców.

Dobre wykorzystanie w 2005 roku środków funduszy strukturalnych PROW, SPO i SAPARD sprzyjało przemianom strukturalnym na wsi i w rolnictwie oraz poprawie konkurencyjności sektora żywnościowego. Nie ustrzeżono się jednak problemów natury organizacyjno-administracyjnej przy ich uruchamianiu. Wysoka absorpcja tych środków dowodzi jednak, jak duże są wciąż potrzeby potencjalnych beneficjentów. Nabyte doświadczenia w okresie programowania i re-

alizacji programów strukturalnych 2004-2006 wskazują, że w latach 2007-2013 poza koniecznością usprawnienia samego procesu wdrożeniowego działań strukturalnych, niezbędna będzie koncentracja środków finansowych na działaniach inwestycyjnych oraz o charakterze innowacyjnym, kosztem odejścia od działań o charakterze socjalno-osłonowym. Być może będzie to bowiem ostatnia szansa wsparcia inwestycji w sektorze żywnościowym ze środków UE. Priorytet należy nadać także działaniom, które prowadzą do dywersyfikacji działalności gospodarczej w rolnictwie, wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich oraz rozwoju szeroko definiowanej infrastruktury technicznej i społecznej (dostęp do oświaty, służby zdrowia, kultury itp.). Ludność nierolnicza stanowi już bowiem ponad 54% mieszkańców wsi, a jej udział wzrasta wraz z rozwojem gospodarczym kraju.

Polska wstępując do UE stała się członkiem jednego z układów regionalnych, wywierających wpływ na kształtowane globalnie rynki żywności. W układzie tym model rolnictwa rodzinnego staje się coraz mniej konkurencyjny.

Coraz silniejsza jest presja rynków światowych na redukcję barier w handlu żywnością oraz na ograniczanie finansowego wsparcia rolnictwa. W walce o jego utrzymanie znaczenia nabiera troska o jakość produkcji. Z kolei zachowanie w dobrym stanie środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego wsi staje się elementem strategii zrównoważonego rozwoju. Wobec tych wyzwań z dużym prawdopodobieństwem można dziś przyjąć, że w przyszłości kraje członkowskie UE uzyskają także więcej swobody decyzyjnej w tym zakresie.

1. Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa

1.1. Ocena stanu polskiej gospodarki żywnościowej po wejściu Polski do UE

Prowadzony bieżący monitoring oraz analiza zmian, jakie następowały w rolnictwie, przetwórstwie i w ich otoczeniu po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ W drugim roku po wejściu Polski do Unii Europejskiej kontynuowane były tendencje, które ujawniły się po kilku miesiącach od daty akcesji, tzn.:
- Nastąpiło uspokojenie sytuacji cenowej na rynku rolno-spożywczym. Po szoku cenowym w miesiącach poprzedzających datę wejścia Polski do UE oraz tuż po niej, rozpoczął się stopniowy spadek cen w kolejnych ogniwach łańcucha żywnościowego, tj. cen rolnych, cen producenta żywności i cen detalicznych. W końcu 2005 roku ceny zbliżyły się do niskiego poziomu z lat 2002-2003, a sektor żywnościowy przestał być jednym ze źródeł inflacji. Indeks nożyc cen obniżył się z ponad 100% w połowie 2004 roku do ok. 90% w końcu 2005 roku;
 - Głównym czynnikiem rozwoju i stabilizacji gospodarki żywnościowej był eksport produktów rolnictwa i przemysłu spożywczego. Jego dynamika wzrostu w 2005 roku była podobnie wysoka jak w pierwszych miesiącach po wejściu do Unii Europejskiej. Dokonała się jednak istotna zmiana w strukturze kierunków polskiego eksportu rolno-spożywczego, wskazująca na włączenie się naszego sektora żywnościowego w proces rozwoju wewnętrznych obrotów między krajami UE;
 - Gospodarka żywnościowa była w dalszym ciągu jednym z dużych beneficjentów integracji z UE. Znaczące jest przede wszystkim dodatnie saldo przepływów gotówkowych w rolnictwie. W 2005 roku w porównaniu do 2003 roku było ono większe o 9,8 mld zł. Poprawiły się wyniki finansowe przedsiębiorstw rolnych;
 - Rentowność przemysłu spożywczego utrzymała się na wysokim poziomie (ok. 4% wartości obrotów), a kwota zysku w okresie trzech kwartałów 2005 roku (3,3 mld zł) była niższa niż w tym samym okresie roku poprzedniego tylko o 3%;
 - Wzrost dochodów w sektorze żywnościowym był zjawiskiem powszechnym. Z integracji z UE nie skorzystali tylko producenci zbóż, którzy stosowali intensywne technologie i uczestniczyli w skupie interwencyjnym ARR.

⇒ Nowym zjawiskiem występującym w drugim roku po wejściu do UE było ożywienie rynku krajowego. Wynika to głównie z notowanego od połowy 2005 roku wzrostu płac realnych oraz z wyższych dochodów rolników, przedsiębiorców oraz osób utrzymujących się z migracji zarobkowej. Skutki tego ożywienia widoczne są już także w sektorze żywnościowym, gdyż:

- zwiększyła się dynamika detalicznej sprzedaży żywności i napojów,
- od maja 2005 roku nastąpiło wyraźne przyspieszenie tempa wzrostu sprzedaży tego sektora (do 8,7% w okresie od maja do października 2005 roku).

Obok eksportu i uprzemysławiania przetwórstwa – czynnikiem rozwoju sektora żywnościowego staje się wzrost chłonności rynku krajowego.

⇒ W drugim roku po wejściu do UE wyraźniej niż w pierwszym ujawnił się wpływ integracji na przebieg realnych procesów rozwojowych polskiego rolnictwa. Wpływ ten jest większy na produkcję zwierzęcą niż roślinną, której zmiany w ostatnich dwóch latach kształtowane były głównie przez warunki klimatyczne.

W drugim roku po wejściu do UE ujawnił się także wpływ unijnych systemów regulacji na rynki głównych produktów rolnych. Są to rynki ustabilizowane i przewidywalne. Głównym czynnikiem stabilizującym rynki rolne było otwarcie Polski na rynki innych krajów UE oraz systemy wsparcia rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej.

⇒ Do zjawisk, które bezpośrednio lub pośrednio są związane z integracją z UE, można zaliczyć:

- utrzymanie wysokiego poziomu inwestowania w przemyśle spożywczym, trwa więc proces modernizacji przetwórstwa, który zwiększa naszą konkurencyjność na rynku unijnym pod względem jakości,
- w drugim roku po wejściu do UE o ok. 20% zwiększyła się liczba zakładów przetwórczych w sektorach wrażliwych, uprawnionych do handlu na wspólnym rynku europejskim,
- kontynuację zmian struktury agrarnej rolnictwa, polegającą na powiększaniu liczby gospodarstw największych i najmniejszych,
- powolne ożywienie inwestycyjne w rolnictwie.

⇒ Wyniki gospodarki żywnościowej po wejściu do UE jednoznacznie wskazują, że było ono korzystne zarówno dla rolników, jak i dla przetwórców. Wyróżniamy także:

- praktycznie bezkolizyjne wejście w unijne systemy regulacji sektora rolnego, uspokojenie rynku krajowego i większa przewidywalność zachowań rynku,
 - wysoki stopień wdrożenia systemów bezpieczeństwa i jakości żywności, poprawa jakości żywności oraz rozwój nowych i modyfikowanych produktów żywnościowych,
 - dobre wykorzystanie funduszy unijnych, wspierających przemianę wsi i rolnictwa oraz poprawę konkurencyjności całego sektora rolno-spożywczego,
 - wejście na wymagające rynki UE, przełamywanie barier nieufności konsumentów Unii w zakresie walorów smakowych i zdrowotnych polskiej żywności,
 - mniejsze niż oczekiwano zagrożenie ze strony producentów żywności z rozwiniętych krajów UE,
 - wzmocnienie pozycji naszego kraju w gospodarce żywnościowej UE i zwiększenie udziału w wymianie towarowej między krajami Unii.
- ⇒ Integracja z Unią Europejską ujawniła również wiele problemów polskiej gospodarki żywnościowej, takich jak:
- postępujący proces wzmocnienia waluty krajowej, który – mimo spadku cen krajowych – obniża nasze przewagi konkurencyjne nad producentami rolnymi i przemysłem spożywczym z innych krajów UE,
 - rozwój dużych sieci handlowych osłabiający pozycję w łańcuchu żywnościowym nie tylko firm przetwórczych, lecz pośrednio także rolników, co przyspiesza tendencję do względnego tanienia produktów rolno-spożywczych,
 - wzrost dochodów rolników i przetwórców z tytułu zwyżek cen miał przejściowy charakter, gdyż powróciła tendencja relatywnego spadku cen rolnych i cen żywności,
 - niski poziom integracji pionowej rolnictwa z przetwórstwem oraz integracji poziomej zarówno na szczeblu rolnictwa, jak i przetwórstwa,
 - wciąż duże zagrożenie, szczególnie w niektórych sektorach (przetwórstwie mięsa, produkcji pieczywa, w sektorze spirytusowym) konkurencją ze strony szarej strefy,
 - nadmiernie rozbudowane i ciągle modyfikowane unijne systemy regulacji oraz wymagania w zakresie ochrony środowiska i stosowania jednolitych procedur, które tworzą pozaekonomiczne bariery wejścia na rynek.

1.2. Ocena wpływu Wspólnej Polityki Rolnej na rynki rolne

Systematyczna obserwacja sytuacji na głównych rynkach, w tym szczególnie kształtowania się cen i wielkości obrotów pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Najistotniejsze zmiany, jakie nastąpiły w sytuacji producentów rolnych, przetwórców, pośredników i konsumentów żywności w Polsce po przystąpieniu do Unii Europejskiej wiązały się nie tyle z rozpoczęciem działania instrumentarium Wspólnej Polityki Rolnej, co z samym otwarciem wspólnego rynku.
- ⇒ Zauważalny wpływ na działania zarówno producentów, jak i konsumentów, a także całej sfery obrotu, miały czynniki psychologiczne. Wiele nadziei i jeszcze więcej obaw, jakie zostały rozbudzone zwłaszcza w ostatnich miesiącach przed akcesją, rozchwiały nieco sytuację podażowo-popytową na niektórych rynkach żywnościowych. Sytuacja szybko jednak zaczęła wracać do normy i ukształtowała się nowa, choć na niektórych rynkach inna niż w okresach wcześniejszych, równowaga.
- ⇒ Ogólnie panującą i zgodną z oczekiwaniami tendencją jest zbliżanie się cen surowców rolniczych, produktów żywnościowych oraz środków produkcji do poziomów unijnych. W różnych działach sektora żywnościowego przebiega to jednak z różną prędkością.
- ⇒ W zakresie cen detalicznych żywności, a także w odniesieniu do cen środków produkcji, proces wyrównywania się cen będzie hamowany w najbliższym okresie przez ograniczenia wynikające z niskiej ciągle siły nabywczej zarówno konsumentów, jak i producentów.
- ⇒ W miarę wygasania efektu „akcesyjnego” rosnąć będzie rola poszczególnych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej. W dłuższej perspektywie bardzo istotny będzie wpływ tych instrumentów na kierunki i tempo przemian strukturalnych w rolnictwie polskim. Niestety instrumentarium WPR jest w tej dziedzinie niespójne. Z jednej strony wiele narzędzi WPR sprzyjać ma, z założenia koncentracji ziemi i kapitału (a w mniejszym stopniu pracy) w gospodarstwach ekonomicznie żywotnych i zdolnych do zapewnienia rolnikowi i jego rodzinie godziwego poziomu dochodów, z drugiej jednak – inne instrumenty WPR, jak chociażby dopłaty bezpośrednie, mogą być czynnikiem sprzyjającym konserwacji dotychczasowych struktur.
- ⇒ Proces przemian w rolnictwie polskim ulegnie wyraźnemu przyspieszeniu, choć nie osiągnie nigdy takiego tempa jakie było w krajach EWG-6 w pierwszych dwóch dziesięcioleciach istnienia tej organizacji.

1.3 Ocena zmian konkurencyjności polskich producentów żywności na Wspólnym Rynku Europejskim i na rynkach innych krajów

Prowadzone oceny zmian konkurencyjności polskich producentów żywności po wejściu Polski do Unii Europejskiej oraz analizy dotyczące zasięgu i poziomu subwencjonowania eksportu rolno-spożywczego w sektorze mleczarskim, cukrowniczym, zbożowym, skrobiowym i mięsnym pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Akcesja Polski do Unii Europejskiej oznacza, że Polska z dniem 1 maja 2004 roku stała się częścią Wspólnego Rynku Europejskiego (WRE). W obrotach z innymi państwami członkowskimi zniesione zostały cła oraz inne ograniczenia w handlu. Polskie produkty rolno-spożywcze mogą bez ograniczeń być eksportowane na rynki pozostałych państw członkowskich. Także artykuły z tej grupy wyprodukowane w innych państwach członkowskich mają w pełni swobodny dostęp do rynku polskiego. To wzajemne pełne otwarcie rynków spowodowało, że podstawowym problemem polskiej gospodarki żywnościowej stała się kwestia, czy nieuchronna utrata części własnego rynku zostanie zrekompensowana z nadwyżką większym zbytem na rynkach innych państw członkowskich.
- ⇒ Członkostwo Polski w UE w istotny sposób zmieniło także warunki handlu z państwami niebędącymi członkami UE. Z dniem uzyskania członkostwa Polska straciła możliwość prowadzenia samodzielnej polityki handlowej i musiała wypowiedzieć wszystkie umowy handlowe, w tym także o handlu preferencyjnym. W rezultacie pogorszeniu uległy warunki dostępu do rynków pozaunijnych. Problematiczną kwestią stał się zwłaszcza dostęp polskich produktów rolno-spożywczych do rynku rosyjskiego.
- ⇒ Wyniki produkcyjne i ekonomiczne sektora rolno-spożywczego po pierwszym roku od przystąpienia Polski do UE były optymistyczne. Potwierdziły one dobre przygotowanie i duże umiejętności adaptacyjne tego sektora do prowadzenia działalności na wspólnym rynku. Producenci żywności umiejętnie wykorzystali przewagi konkurencyjne, zwiększyli eksport i poprawili swoją pozycję w rozszerzonej Unii. W 2004 roku wartość eksportu produktów rolno-spożywczych zwiększyła się prawie o 31%. Wolniejszy był wzrost importu, który w tym czasie zwiększył się o blisko 24%. W 2005 roku wzrost wymiany zagranicznej produktami rolno-spożywczymi był kontynuowany – w I półroczu 2005 roku eksport zwiększył się w stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego prawie o 53%, a import o blisko 27%.
- ⇒ Wspólny Rynek Europejski w pierwszym roku członkostwa był dla polskiego handlu artykułami rolno-spożywczymi dominującym rynkiem zaopatrzenia

nia i zbytu. Udział UE-15 w całkowitych obrotach polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi zwiększył się z ok. 51% w latach 2002-2003 do prawie 56% w 2004 roku i 54% w I półroczu 2005 roku. Udział UE-25 w naszej wymianie handlowej tą grupą towarów wzrósł natomiast z ok. 63% w latach 2002-2003 aż do blisko 68% w 2004 roku i ponad 66% w I półroczu 2005 roku.

- ⇒ Wejście Polski w struktury WRE i będąca jego konsekwencją wzajemna likwidacja wszystkich ograniczeń dostępu do rynków rolnych oraz konieczność sprostania różnorodnym uwarunkowaniom związanym z dostępem do rynków pozaunijnych, okazały się *per saldo* korzystne dla polskiej gospodarki żywnościowej. Korzyści osiągnięte w pierwszym roku naszego członkostwa w UE są w dziedzinie handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi znacznie większe niż przewidywano. Wstąpienie do UE nie spowodowało także zalewu polskiego rynku żywnością importowaną z UE. Wręcz przeciwnie, po 10 latach deficytu w handlu artykułami rolno-spożywczymi z państwami UE-15, w 2004 i w 2005 roku wystąpiło po raz drugi z rzędu dodatnie saldo obrotów tą grupą towarów, przy równoczesnym wzroście zarówno eksportu, jak i importu. Dodatkowo było zarówno całkowite saldo handlu zagranicznego żywnością, jak i saldo z krajami UE-25.
- ⇒ Konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego na poziomie przetwórstwa jest wysoka. Analizy dotyczące ostatnich miesięcy wskazują, że polscy producenci żywności mają na rynkach Unii Europejskiej znaczne przewagi konkurencyjne, i że przewagi te umiejętnie wykorzystują. Głównym źródłem tych przewag są niższe w Polsce, w porównaniu z krajami UE, ceny w sektorze rolno-spożywczym. Źródłem naszych przewag cenowych jest przede wszystkim kilkakrotnie niższa w Polsce opłata pracy, nie tylko rolników, lecz także pracowników przetwórstwa, która z nadwyżką kompensuje różnice w wydajności pracy, jak również niższe ceny ziemi, energii i innych czynników produkcji. Przewagi cenowe dotyczą zarówno większości produktów rolnictwa, jak i większości podstawowych produktów przemysłu spożywczego. Znaczące przewagi cenowe występują również w zakresie produktów wtórnego przetwórstwa spożywczego.
- ⇒ Istotnymi atutami polskich producentów żywności, wpływającymi na wzrost konkurencyjności ich oferty, są ponadto takie cechy jakościowe produktów, które wynikają z niższej intensywności produkcji rolnej oraz szerszego stosowania tradycyjnych receptur i technologii przetwórstwa. Tym samym występują realne szanse dalszego wzrostu dostaw na rynek unijny polskiej żywności, która jest tania, zdrowa i bezpieczna.

- ⇒ Objęcie Polski systemem subwencji eksportowych UE zapewnia opłacalność eksportu produktów rolno-spożywczych na rynki krajów trzecich, głównie Europy Wschodniej, oraz zwiększa zdolność konkurencyjności na tych rynkach z dostawcami z innych krajów UE. Polscy przedsiębiorcy dobrze radzą sobie z wykorzystaniem unijnych dopłat eksportowych.
- ⇒ Możliwość rozwoju polskiego sektora żywnościowego stwarza także objęcie polskiego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną. Polityka ta stabilizuje rynki rolne i zapewnia przetwórcom utrzymanie niskich cen podstawowych surowców. Dodatkowe szanse rozwoju stwarzają procesy liberalizacji światowego handlu rolno-spożywczego, ułatwiające polskim producentom żywności dostęp do tanich surowców wytwarzanych w innych strefach klimatycznych. Szanse rozwoju stwarzają także fundusze strukturalne UE, a szczególnie „Sektorowy Program Operacyjny – Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego i Rozwój Obszarów wiejskich” w części dotyczącej „Poprawy przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych”.
- ⇒ Konkurencyjność na rynku unijnym i na rynkach światowych nie opiera się tylko na konkurencyjności cenami. Niezwykle ważne są także takie cechy jak jakość, innowacyjność i unikatowość w zakresie produktów i sposobów dotarcia do konsumentów, umiejętność identyfikowania i zaspokajania indywidualnych potrzeb klientów, wszechstronne działania promocyjne oraz budowa marki i kreowanie wizerunku firmy opartego na zaufaniu do jakości i niezawodności produktów oraz jakości obsługi klientów. Czynniki te mogą wręcz decydować o tym, czy polskie produkty zostaną zaakceptowane przez konsumentów z innych krajów.
- ⇒ Sprostanie przez polskich producentów żywności normom jakościowym wymaga zmniejszenia ich dystansu we wdrażaniu nowoczesnych systemów zarządzania, marketingu, logistyki, itp. Jest ono tym bardziej ważne, że wzrost popytu na polską żywność i związany z nim rozwój eksportu rodzi poważne obawy wśród naszych unijnych konkurentów.
- ⇒ Zagrożenia rozwojowe dla producentów żywności związane są:
 - ze wzmocnieniem waluty krajowej względem euro i dolara, obniżającym konkurencyjność polskiej żywności i zwiększającym opłacalność importu,
 - z procesem globalizacji, powodującym upowszechnianie marek globalnych oraz osłabiającym marki krajowe i regionalne,
 - z utrzymaniem kwotowania produkcji i sprzedaży mleka, cukru, izo-glukozy i skrobi ziemniaczanej, ograniczającym możliwości rozwojowe tych sektorów,

- z otwarciem polskiego rynku żywnościowego dla producentów z innych krajów UE, które rodzi zagrożenie zwiększonym importem,
 - z procesem liberalizacji światowego handlu artykułami rolno-spożywczymi, otwierającym rynek krajowy i unijny dla importu żywności z krajów o niskich kosztach wytwarzania.
- ⇒ Przeciwwstawiając szanse i zagrożenia rozwoju polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi i wzrostu konkurencyjności polskiej żywności w perspektywie najbliższych kilku lat można oceniać, że szanse uzyskują przewagę nad zagrożeniami. W tym okresie spodziewany jest zarówno duży wzrost gospodarczy kraju, jak i szybki rozwój polskiego przemysłu spożywczego oraz wzrost eksportu produktów rolno-spożywczych. Trudniejsze dla polskich producentów żywności będą lata późniejsze. Wtedy zmniejszą się nasze przewagi cenowo-kosztowe na rynku unijnym i zwiększy się konkurencja producentów żywności z krajów spoza UE, szczególnie wytwarzających żywność po niższych kosztach. Skutki tych zjawisk najpierw ujawnią się na poziomie rolnictwa, ale z niewielkim opóźnieniem będą widoczne również w przemyśle spożywczym.

2. Wpływ funduszy strukturalnych Unii Europejskiej na rozwój regionów wiejskich w pierwszych latach członkostwa. Ogólna koncepcja wsparcia tego rozwoju w latach 2007-2013 środkami funduszy strukturalnych i funduszu kohezji

2.1. Analiza przebiegu realizacji i skutków programu PROW (Program Rozwoju Obszarów Wiejskich) i SOP (Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich”)

Przeprowadzone badania w zakresie analizy przebiegu realizacji programu PROW i SOP pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Wydatki publiczne i kwota zobowiązań na realizację polityki strukturalnej w Polsce po przystąpieniu do UE w ramach programów PROW i SPO są kilkukrotnie wyższe niż w okresie przedakcesyjnym i wyniosą łącznie w latach 2004-2006 ponad 5,3 mld euro, a wraz ze środkami prywatnymi wzrastają o kolejne 0,9 mld euro. Kwota wydatków publicznych wzrasta z 1,5 mld euro w 2004 roku do blisko 2,1 mld euro w roku 2006. Z finansowego punktu widzenia większym programem jest program PROW (3,6 mld euro w latach 2004-2006).

- ⇒ W ramach PROW najczęściej środków finansowych (35%) przeznaczono na działanie polegające na wsparciu gospodarstw na obszarach o trudnych dla rozwoju rolnictwa warunkach gospodarowania (ONW), kolejne 24% na program rent strukturalnych oraz 14% na wsparcie gospodarstw niskotowarowych. Oznacza to, że PROW ma charakter wybitnie osłonowo-socjalny. Uzyskanie wsparcia finansowego dla ONW uzależnione jest od położenia gospodarstwa, a nie projektu inwestycyjnego, niski próg dochodowy gospodarstw niskotowarowych (od 2 do 4 ESU) powoduje, że działanie traci charakter strukturalny. Łatwość pozyskania środków na działanie ONW sprawiła, że według stanu z połowy grudnia 2005 roku ich limit został praktycznie wyczerpany.
- ⇒ Cechą charakterystyczną PROW jest stosunkowo duży udział środków przeznaczonych na ochronę środowiska – 17% (z tego na programy rolnośrodowiskowe 13%, a na zalesienia 4%). Świadczy to o właściwym, zgodnym z europejskimi trendami doborze kierunku wsparcia. W programie zalesiania brak jest jednak środków na szkolenia służące poprawie ekonomicznych, ekologicznych i społecznych funkcji lasów (art. 9/1257), nie przewidziano finansowania działań w zakresie pomocy dla tworzenia stowarzyszeń właścicieli obszarów leśnych. W prawie wspólnotowym zalesianie podporządkowane jest jednak głównie potrzebom ochrony środowiska i zachowania krajobrazu wiejskiego, a w Polsce – zapewnieniu dodatkowych dochodów ludności rolniczej. Rażącem uchybieniem jest brak środków na zalesienia przez Lasy Państwowe (inną sprawą pozostaje czy było możliwe wynegocjowanie z Komisją Europejską objęcia Lasów Państwowych wsparciem ze środków UE). Zalesianie gruntów rolnych cieszy się dużym zainteresowaniem rolników. Według stanu z połowy grudnia 2005 roku złożono blisko 6,5 tys. wniosków opiewających na kwotę 73% limitu środków działania w okresie 2004-2006.
- ⇒ Niewystarczającą (24% środków) w stosunku do potrzeb (w latach 2004-2006 w wieku 54-59 lat będzie około 160 tys. rolników) wydaje się kwota przeznaczona na finansowanie programu rent strukturalnych – potencjalnie może z niego skorzystać około 52 tys. beneficjentów. Program rent strukturalnych jest również mniej restrykcyjny i korzystniejszy dla rolników niż wcześniej obowiązujące przepisy (wysokość emerytury, wiek uprawnionego, wielkość przekazywanego i tworzonego gospodarstwa), co może być źródłem konfliktów społecznych na obszarach wiejskich. W sumie w ramach działania blisko 37 tys. beneficjentów złożyło wnioski opiewające na kwotę 77% środków budżetu działania.

- ⇒ Poważnymi barierami przy korzystaniu ze środków na tworzenie grup producenckich są ograniczenia natury organizacyjnej (forma prawna), proceduralnej (wpis do rejestru sądowego), ekonomicznej (limity sprzedaży) i podatkowej. W związku z powyższym z pomocy skorzystało do połowy grudnia 2005 roku zaledwie 41 grup, a środki wypłacono jedynie 2 grupom (co stanowi zaledwie 0,7% limitu środków do wykorzystania).
- ⇒ Program PROW cechowały od samego początku duże opóźnienia w uruchomieniu działań i realizacji płatności. Od momentu uruchomienia zbierania wniosków do momentu uzyskania akredytacji Ministerstwa Finansów ARiMR potrzebowała w przypadku niektórych działań aż 7 miesięcy (dotyczy to np. działania polegającego na wsparciu gospodarstw niskotowarowych). Bariery administracyjne w tym zakresie zostały najszybciej przezwyciężone w działaniu wspierającym grupy producentów rolnych (3 miesiące). Od momentu złożenia wniosku przez beneficjenta do momentu uzyskania pierwszej płatności upłynęło we wszystkich działaniach od 6 do 12 miesięcy. Wszystko to powodowało duże niezadowolenie ze strony beneficjentów i spowolnienie procesów inwestycyjnych.
- ⇒ PROW jest zgodny z przepisami wspólnotowymi, został jednak znacząco ograniczony, gdyż pominięto w nim działania o charakterze innowacyjnym. Mają one znacznie większe znaczenie z punktu widzenia modernizacji obszarów wiejskich niż programy „socjalne”. Są one jednak trudne we wdrażaniu. W konsekwencji PROW sprzyja raczej poprawie dochodów ludności rolniczej niż rzeczywistemu rozwojowi obszarów wiejskich. W ten sposób rodzi się niebezpieczeństwo utrwalania roszczeniowej postawy wśród części rolników.
- ⇒ SPO jest kontynuacją działań inwestycyjnych programu SAPARD. Podobnie jednak jak w przypadku PROW cechuje się dużym opóźnieniem w uruchamianiu wielu działań. W konsekwencji aż ok. 50% projektów uruchomionych zostało dopiero w III kwartale 2005 roku. Realizacja płatności jest w tym przypadku jeszcze bardziej opóźniona, bowiem następuje naturalne przesunięcie w czasie inwestycji i realizowanych płatności.
- ⇒ Udział finansów publicznych w kosztach projektu wynosi do 50% w działaniach dotyczących inwestycji w gospodarstwach rolnych i przetwórstwie artykułów rolno-spożywczych oraz do 100% w programie młody rolnik. Udział pomocy z UE w finansach publicznych wynosi 54% w działaniu inwestycyjnym w gospodarstwach rolnych i 70% w działaniu inwestycyjnym w przemyśle spożywczym.
- ⇒ Największymi pod względem finansowym działaniami SPO są inwestycje w gospodarstwach rolnych (35% środków programu) oraz inwestycje w za-

kresie przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i leśnych (34% środków programu). W obu tych największych działaniach maksymalne wsparcie dla beneficjenta jest wystarczające lub wysokie („Inwestycje w gospodarstwach rolnych” – do 300 tys. zł oraz „Przetwórstwo” – od 100 tys. do 20 mln zł), co świadczy o tym, że działania te zostały pod względem rzeczywistych kosztów inwestycyjnych prawidłowo zaplanowane. Dużym utrudnieniem przy korzystaniu ze środków pomocowych są restrykcyjne kryteria dostępu do działania „Inwestycje w gospodarstwach rolnych” (np. staż pracy, wykształcenie rolnicze). W sumie oba te działania cieszą się jednak ogromnym powodzeniem. W ramach działania „Poprawa przetwórstwa i marketingu...” złożono do połowy grudnia 2005 roku ponad 1,6 tys. wniosków opiewających na kwotę ponad 157% limitu środków działania na lata 2004-2006. Aż 25 tys. wniosków na łączną kwotę ponad 2,7 mld zł, tj. 113% limitu środków złożyli rolnicy w ramach działania „Inwestycje w gospodarstwach rolnych”.

- ⇒ SPO charakteryzuje rozproszenie środków na finansowanie działań m.in. w zakresie rozwoju tzw. małej infrastruktury. Tego typu inwestycje powinny być raczej domeną Ministerstwa Rozwoju Regionalnego czy też Ministerstwa Infrastruktury, a nie Ministerstwa Rolnictwa. Również w tym działaniu limit środków na etapie złożonych wniosków został wykorzystany i przekroczony o 9%. Łącznie złożono ponad 3,1 tys. wniosków.
- ⇒ Słabością SPO jest niedostateczne wsparcie w postaci zabezpieczonych środków finansowych w działaniu „Scalanie gruntów” przy równocześnie skomplikowanych i mało przejrzystych procedurach wdrożeniowych.
- ⇒ Według stanu z połowy grudnia w większości działań SPO limit środków mierzony kwotą, o którą ubiegali się beneficjenci, został wyczerpany. Świadczy to o ogromnym zainteresowaniu beneficjentów środkami inwestycyjnymi. Wielu rolników i przetwórców wiąże swoją przyszłość ze wsią, rolnictwem i obszarami wiejskimi. Są to ci przedsiębiorcy i rolnicy, którzy mają zdolność inwestycyjną, produkują w oparciu o najnowsze technologie i są zdolni konkurować na Wspólnym Rynku Europejskim.
- ⇒ W latach 2004-2006 politykę strukturalną wobec wsi i gospodarki żywnościowej cechuje duża trafność identyfikacji ważnych problemów rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich, uporządkowany, stabilny i przewidywalny obszar oddziaływania, pewność realizacji wyznaczonych celów, przejrzysta struktura finansowania programów, szeroki wachlarz działań oraz duża dostępność niektórych środków finansowych. Są to niewątpliwie bardzo mocne strony działań strukturalnych wobec wsi i gospodarki żywnościowej.

- ⇒ Do słabych stron polityki strukturalnej wobec wsi i gospodarki żywnościowej w latach 2004-2006 należy zaliczyć krótką perspektywę czasową, powielanie podobnych działań i rozproszenie środków (mnogość programów – 25), koncentrację celów na maksymalnym wykorzystaniu środków finansowych UE, niedostateczne wsparcie rozwoju nowoczesnej gospodarki, przedsiębiorczości i rozwoju zrównoważonego, oparcie polskiej polityki strukturalnej na priorytetach europejskich, duże opóźnienia w podpisywaniu umów i wypłacie środków, brak działań wspierających rozwiązanie problemów bezrobocia na obszarach wiejskich.

2.2. Koncepcja wsparcia w latach 2007-2013 rozwoju regionów wiejskich środkami funduszy strukturalnych i funduszu kohezji

Realizując zadania z zakresu oceny przebiegu i realizacji programu SAPARD, analizy projektów Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Krajowego Planu Strategicznego i oceny przepisów regulujących problematykę Funduszu Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (FEADER) sformułowano następujące wnioski:

- ⇒ System wsparcia stosowany w programie SAPARD, polegający na pełnym sfinansowaniu projektu przez otrzymującego pomoc i następnie refundacji części poniesionych przez niego wydatków przez fundusz, został zaakceptowany przez samorzady, przemysł rolno-spożywczy, a najprawdopodobniej także przez drobnych przedsiębiorców, działających na obszarach wiejskich. Jest to ważna konstatacja, gdyż system unijny stawia otrzymującym pomoc znacznie większe wymagania finansowe niż popularny w Polsce w latach dziewięćdziesiątych i w pierwszych latach obecnej dekady system kredytów preferencyjnych.
- ⇒ Trudno jest ocenić, czy system finansowy SAPARD został w pełni zaakceptowany przez rolników. Nie ma wątpliwości, że rolnicy korzystali ze wsparcia, jeśli projekt mógł być szybko zrealizowany i rozliczony. Natomiast nie angażowali się dostatecznie licznie w projekty wymagające większego (choćby chwilowego) wkładu środków własnych (większe roboty budowlane, również modernizacyjne i dostosowujące do standardów unijnych). Tymczasem są to z punktu widzenia rozwoju rolnictwa w długim okresie najwartościowsze projekty.
- ⇒ Uruchamiając SAPARD, postawiono do dyspozycji rolników, przedsiębiorców działających w niektórych branżach gospodarki żywnościowej i samorządów lokalnych znacznie większe środki niż w jakimkolwiek programie realizowanym w okresie transformacji. Jednakże okres jego realizacji był

zbyt krótki, aby można było stwierdzić, że wywarł on wyraźny wpływ na rozwój regionów wiejskich i rolnictwa. Ponieważ kontynuacją SAPARD-u są obecnie (lata 2004-2006) i będą w kolejnym budżecie wieloletnim (lata 2007-2013) programy współfinansowane z funduszy strukturalnych UE, należy spodziewać się, że w ciągu kilku lat nastąpi wyraźny rozwój wielu regionów wiejskich. Pozycja regionów wiejskich pod koniec obecnej dekady zależeć jednak będzie przede wszystkim od ogólnej sytuacji gospodarczej Polski, a także od właściwie prowadzonej polityki regionalnej.

- ⇒ Choć wpływ SAPARD-u na rozwój regionów wiejskich był dotychczas niewielki, to równocześnie jedna z grup uczestniczących w programie odniosła wyraźne korzyści. Są nią przedsiębiorcy działający w sferze gospodarki żywnościowej. Dostosowanie wielu zakładów czterech branż przemysłu rolno-spożywczego – mleczarskiej, mięsnej, rybnej i owocowo-warzywnej – do unijnych standardów jest dużym sukcesem programu. Bez wsparcia SAPARD-u znacznie mniej zakładów miałoby prawo eksportu na obszar jednolitego rynku europejskiego, a wyniki handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi w latach 2004-2005 byłyby znacznie gorsze.
- ⇒ Równie dobrze wykorzystały środki SAPARD-u samorządy, na ogół dobrze przygotowane do wykorzystania środków pomocy unijnej. Znacznie gorzej przebiegała realizacja tych działań SAPARD-u, których celem była modernizacja i restrukturyzacja gospodarstw rolnych. Nie jest jednak możliwe przekształcenie rolnictwa w silną ekonomicznie gałąź polskiej gospodarki, dopóki nie nastąpi wyraźny wzrost siły ekonomicznej gospodarstw rolnych. Jednym z warunków koniecznych do osiągnięcia tego celu jest wzrost skali produkcji roślinnej i zwierzęcej. Tymczasem wsparcie SAPARD-u zostało podporządkowane poprawie warunków sanitarnych, weterynaryjnych, ochrony środowiska i warunków chowu zwierząt, a nie struktury gospodarstw rolnych. Nie jest możliwe rozwiązanie problemu nieoptymalnych struktur polskiego rolnictwa jedynie środkami własnymi rolników.
- ⇒ Jak wynika z danych za rok 2004, sytuacja dochodowa rolników po wejściu Polski do Unii Europejskiej uległa widocznej poprawie. Przypuszcza się, że dalsza poprawa, choć nie tak wyraźna, nastąpiła w 2005 roku i prawdopodobnie nastąpi również w kilku najbliższych latach. Należy spodziewać się, że wraz z poprawą sytuacji ekonomicznej rolnictwa zwiększać się będzie liczba rolników, uważających że nowoczesnie prowadzone gospodarstwo rolne, dysponujące odpowiednio dużą siłą ekonomiczną, może przynosić dochód zapewniający właściwy poziom życia. Jeśli takie postawy będą po-

wszechniejsze niż obecnie, nastąpi wzrost inwestycji w rolnictwie, przyczyniający się do jego rozwoju, a także do rozwoju regionów wiejskich.

- ⇒ Polski POROW, tak samo jak analogiczne programy pozostałych 24 państw członkowskich, musi uwzględniać wytyczne zawarte w dwóch dokumentach Rady. Pierwszym jest Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 z dnia 20 września 2005 roku w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), drugim „Strategiczne Wytyczne Wspólnoty”. Nie ma możliwości uwzględnienia „Strategicznych Wytycznych Wspólnoty”, ponieważ nie zostały jeszcze przyjęte przez Radę (państwom członkowskim przekazano jedynie projekt Wytycznych, opracowany przez Komisję). Natomiast Rozp. 1698/2005, przyjęte przez Radę z ogromnym opóźnieniem (data przyjęcia 20 września 2005 roku) stwarza jednolite ramy programowania dla wszystkich państw członkowskich, przywiązując szczególną wagę do problemów, występujących w skali UE. Do trzech podstawowych celów, sformułowanych w rozporządzeniu 1698/2005, nie można mieć zastrzeżeń. Są nimi (1) poprawa konkurencyjności rolnictwa i leśnictwa poprzez wspieranie restrukturyzacji, rozwoju i innowacji, (2) poprawa stanu środowiska naturalnego i terenów wiejskich poprzez wspieranie gospodarowania gruntami, (3) poprawa jakości życia na obszarach wiejskich oraz wspieranie różnicowania działalności gospodarczej. Jednakże równocześnie z tego samego rozporządzenia wynika, że władze UE wyraźnie uważają za najważniejsze działania mające doprowadzić do poprawy stanu środowiska naturalnego. Każde państwo członkowskie ma bowiem obowiązek przeznaczyć co najmniej 25% znajdujących się w jego dyspozycji środków EFRROW na współfinansowanie projektów, poprawiających stan środowiska naturalnego, natomiast jedynie po 10% na dwa pozostałe podstawowe cele. Niewątpliwie niektóre „stare” państwa członkowskie (np. Wielka Brytania) uznają takie rozłożenie akcentów za prawidłowe. Jednakże w przypadku Polski znacznie ważniejsze są dwa pozostałe priorytety, w tym zwłaszcza poprawa konkurencyjności. Na szczęście Rada rozdysponowała jedynie 45% środków unijnych, a pozostałe 55% znajdują się w dyspozycji państw członkowskich. Możliwe są więc zasadnicze korekty. Z propozycji zawartych we wstępnej wersji POROW wynika, że Polska jest zdecydowana przeznaczyć stosunkowo dużo środków na wsparcie konkurencyjności, co niewątpliwie jest prawidłowe, natomiast stosunkowo niewiele na poprawę jakości życia, co wymaga skorygowania, przede wszystkim dlatego, że w ramach poprawy jakości życia możliwe jest wspieranie mikroprzedsiębiorstw oraz rozwijanie w gospodarstwach rolnych działalności pozarolniczej.

- ⇒ O charakterze POROW nie decyduje podział środków między podstawowe cele, ale dopiero ich podział między działania. Z każdego z trzech podstawowych celów można bowiem współfinansować zarówno działania, które można określić jako rozwojowe, jak i takie, które należy zakwalifikować jako socjalne (do rozwojowych zaliczono działania zwiększające siłę ekonomiczną gospodarstw, do socjalnych pozostałe). Programując polski POROW jako podstawowe założenie należy przyjąć następujący podział środków (nie tylko unijnych, ale również krajowych środków publicznych): na działania socjalne jedynie tyle, ile jest konieczne, natomiast na działania rozwojowe tyle, ile jest możliwe. W szczególności POROW powinien zerwać z widoczną w SAPARD i programach realizowanych w latach 2004-2006 zasadą przeznaczania środków przede wszystkim na programy łatwe (są to z reguły programy socjalne lub niepoprawiające w istotny sposób konkurencyjności i siły ekonomicznej polskich gospodarstw) i skoncentrować środki na działaniach przynoszących największe korzyści w długim okresie (niektóre z nich są trudne w tym sensie, że wymagają znacznego wysiłku organizacyjnego otrzymujących wsparcie rolników i zaangażowania przez nich poważnych środków własnych).
- ⇒ Programując POROW należy mieć świadomość, że nie jest wykluczone, iż lata 2007-2013 są jedynym okresem, w którym na modernizację i rozwój polskiego rolnictwa z budżetu UE zostaną przeznaczone tak poważne środki (około 2 mld euro rocznie). Jest to zatem, być może, niepowtarzalna szansa zmniejszenia dystansu dzielącego polskie rolnictwo od rolnictwa wielu innych państw UE.
- ⇒ Wykorzystanie środków na rozwój rolnictwa będzie przede wszystkim zależało od gotowości rolników do rozwijania gospodarstw. Jak wiadomo rolnictwo nie było w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku i w pierwszych latach obecnej dekady zajęciem przynoszącym wysokie dochody. Stąd też niewielka skłonność do inwestowania, wyraźnie widoczna również w okresie realizacji programu SAPARD. Zainteresowanie programami, realizowanymi w latach 2004-2006 jest znacznie większe. Większa jest również liczba poważnych projektów realizowanych przez rolników. Obie te konstatacje mogą świadczyć, że przynajmniej część rolników uważa obecnie, że praca w rolnictwie może przynosić właściwe dochody i wobec tego warto rozwijać posiadane gospodarstwa rolne, angażując również środki własne. Jeśli poprawa nastrojów wśród rolników będzie trwała, można pokusić się o taki sposób zaprogramowania w POROW wsparcia dla rolników, aby realizowane były przede wszystkim projekty trudne, ale przynoszące trwałe i duże korzyści w okresie długim.

⇒ Realizując zadanie przeanalizowano również następujące pytania: 1. Czy działania, proponowane w Rozporządzeniu Rady 1698/2005, które stanowi podstawę opracowania POROW, zapewniają optymalny rozwój polskich regionów wiejskich i polskiego rolnictwa?, oraz 2. Czy projekt POROW zapewnia szybki rozwój regionów wiejskich i rolnictwa?

- Ad 1. Konstrukcja rozporządzenia 1698/2005 i zawarte w nim wytyczne Rady są kolejnym dowodem, że w UE obowiązuje pogląd, iż produkcję rolniczą w skali Wspólnoty należy w zasadzie utrzymywać na obecnym poziomie, a w każdym razie nie skłaniać rolników do jej rozwoju. Rozwój regionów wiejskich powinien zatem według instytucji wspólnotowych polegać przede wszystkim na rozwoju działalności pozarolniczej (wieś wielofunkcyjna), a inwestycje w rolnictwie powinny przede wszystkim prowadzić do poprawy stanu środowiska naturalnego oraz poprawy jakości produkcji. Wzrost dochodów rolniczych powinien następować m.in. w wyniku upowszechniania programów rolnośrodowiskowych, za udział w których rolnik jest wynagradzany (wynagrodzenie jest jednak często jedynie zwrotem utraconych dochodów). Niektórzy właściciele gospodarstw rolnych stają się zatem stopniowo strażnikami środowiska naturalnego.

Stan środowiska naturalnego jest poważnym problemem w tych państwach członkowskich i w tych regionach, w których poziom intensywności rolnictwa jest bardzo wysoki. Jednakże podstawowy problem rolnictwa polskiego jest inny. Dominujące w Polsce gospodarstwa rodzinne są jednostkami charakteryzującymi się strukturalną niewydolnością dochodową, wynikającą z niewielkiej siły ekonomicznej i dalekiej od optymalnej skali produkcji. Osiągnięcie dochodów, zapewniających rodzinie rolnika właściwy poziom życia, wymaga zatem zwiększenia skali produkcji.

Rozwój polskiego rolnictwa wymaga więc działań, których celem będzie zwiększenie siły ekonomicznej gospodarstw, czego się nie osiągnie bez wzrostu skali produkcji. Analizowane z tego punktu widzenia rozporządzenie 1698/2005 nie zapewnia polskiemu rolnictwu i polskim regionom wiejskim optymalnego rozwoju. Jednakże równocześnie należy zwrócić uwagę, że rozporządzenie to poprzez wybór z 37 działań (w tym dwa zostały specjalnie uruchomione dla nowych państw członkowskich) umożliwia elastyczne planowanie programów przez poszczególne państwa i w rezultacie np. priorytety polskiego POROW mogą znacznie różnić się od priorytetów Rady i Komisji.

- Ad 2. Odpowiedź na pytanie: „Czy projekt POROW zapewnia szybki rozwój regionów wiejskich i rolnictwa?” jest obecnie przedwczesna ze względu na brak części finansowej. Dopiero podział między poszczególne działania środków, którymi Polska będzie dysponować, pozwoli na analizę, czy program zapewnia szybki rozwój, czy też jest przede wszystkim mechanizmem transferującym środki do rolnictwa. Zależać to będzie od proporcji między środkami przewidzianymi na projekty zwiększające efektywność gospodarowania a środkami zwiększającymi dochody rolników.

3. Monitorowanie oraz analiza zmian polskiego łańcucha żywnościowego

3.1. Monitorowanie efektów ekonomicznych rozwoju systemów zapewnienia jakości i ich wpływu na konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej

Przeprowadzony monitoring stanu wdrożenia obligatoryjnych i nieobligatoryjnych systemów zarządzania jakością w wybranych grupach i podgrupach przedsiębiorstw przemysłu spożywczego uprawnia do wyciągnięcia następujących wniosków:

- ⇒ Dotychczas w Polsce nie zbadano stanu wdrożenia obligatoryjnych i nieobligatoryjnych systemów zarządzania jakością w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego. Główny Inspektor Weterynarii oraz Państwowa Inspekcja Sanitarna nie prowadzą centralnego rejestru wdrożonych obligatoryjnych systemów zarządzania jakością w podległych nadzorowi przedsiębiorstwach spożywczych. Takie dane zbierane są tylko na szczeblu powiatowym.
- ⇒ W przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego wdrażane są trzy obligatoryjne systemy zarządzania jakością, tj. Dobra Praktyka Higieniczna (GHP), Dobra Praktyka Produkcyjna (GMP) oraz system HACCP.
- ⇒ Po roku integracji Polski z UE (wg stanu na dzień 1 maja 2005 r.) obligatoryjny system Dobrej Praktyki Higienicznej został wdrożony i był stosowany tylko w około 50% ogółu przedsiębiorstw przemysłu spożywczego, a około 30% przedsiębiorstw było na etapie jego wdrażania. Prawny obowiązek wdrożenia tego systemu obowiązuje w Polsce od 20 lipca 2000 r. W okresie od 1 maja 2004 r. do 1 maja 2005 r. we wdrażaniu Dobrej Praktyki Higienicznej największą dynamikę wykazywała grupa małych przedsiębiorstw spożywczych.

- ⇒ Według stanu na dzień 1 maja 2005 r. obligatoryjny system Dobrej Praktyki Produkcyjnej został wdrożony i był stosowany tylko w około 45% ogółu przedsiębiorstw przemysłu spożywczego, a około 30% było na etapie wdrażania tego systemu. Obowiązek ustawowy wdrożenia systemu Dobrej Praktyki Produkcyjnej został w Polsce wprowadzony z dniem 20 lipca 2000 r. W okresie od 1 maja 2004 r. do 1 maja 2005 r. nastąpił bardzo istotny wzrost (o 174%) liczby małych przedsiębiorstw spożywczych, które wdrożyły i stosowały system Dobrej Praktyki Produkcyjnej.
- ⇒ W dniu 1 maja 2005 r., i tym samym po upływie roku od wprowadzenia obowiązku wdrażania systemu HACCP, w przemyśle spożywczym tylko około 26% ogółu przedsiębiorstw wdrożyło i stosowało ten system zarządzania jakością, a około 21% firm było na etapie jego wdrażania.
- ⇒ W grupie średnich i dużych przedsiębiorstw mięsnych według stanu na dzień 1 maja w 2005 r. Dobra Praktyka Higieniczna oraz Dobra Praktyka Produkcyjna była wdrożona i stosowana w 56% z nich, a system HACCP był wdrożony i stosowany w 55% firm. Przystąpienie Polski do UE nie wpłynęło istotnie na zakres wdrożenia i wdrażania GHP i GMP oraz systemu HACCP w tej grupie przedsiębiorstw. Było to wynikiem, m.in. podjęcia jeszcze w latach 90. ubiegłego wieku przez część przedsiębiorstw działań mających na celu dostosowanie się do unijnych wymagań sanitarno-weterynaryjnych.
- ⇒ 68% ogółu przedsiębiorstw rybnych w 2005 r. (wg stanu na dzień 1 maja) stosowało Dobrą Praktykę Higieniczną, podobnie 66% ogółu firm rybnych stosowało Dobrą Praktykę Produkcyjną, a system HACCP wdrożono w 65% firm. Wejście Polski do UE nie wpłynęło na zakres wdrożenia i stosowania w branży rybnej Dobrej Praktyki Higienicznej i Dobrej Praktyki Produkcyjnej. Zmiany w ciągu roku wynosiły około 1%. Stan ten był wynikiem wcześniejszego podjęcia prac nad dostosowaniem firm przetwórstwa rybnego do wymagań sanitarno-higienicznych obowiązujących w Unii Europejskiej (głównie GHP i GMP). Natomiast Przystąpienie Polski do UE wpłynęło na zakres stosowania w branży rybnej systemu HACCP, gdyż wzrosła (o 72%) liczba przedsiębiorstw, które wdrożyły i stosowały ten system zarządzania jakością.
- ⇒ 69% ogółu przedsiębiorstw przemysłu mleczarskiego stosowało według stanu na dzień 1 maja w 2005 r. Dobrą Praktykę Higieniczną i Dobrą Praktykę Produkcyjną, a 61% stosowało HACCP. Wejście Polski do UE nie wpłynęło istotnie na procesy zawansowania wdrożenia i stosowania Dobrej Praktyki Higienicznej i Dobrej Praktyki Produkcyjnej w przedsiębiorstwach mleczarskich. Udział przedsiębiorstw stosujących GHP i GMP w 2005 r. (według stanu na 1 maja) zwiększył się tylko o 6-9% w porównaniu z rokiem 2004.

Wynikło to z wcześniej rozpoczętych, jeszcze przed 1 maja 2004 r., w tej branży procesów wdrażania obligatoryjnych systemów zarządzania jakością. Natomiast udział Polski w strukturach UE zaowocował wzrostem (o 45%) liczby mleczarni stosujących system HACCP.

- ⇒ Około 38% ogółu przedsiębiorstw owocowo-warzywnych w 2005 r. (wg stanu na 1 maja) wdrożyło i stosowało Dobrą Praktykę Higieniczną i Dobrą Praktykę Produkcyjną, a system HACCP stosowało tylko 25% przedsiębiorstw. Wstąpienie Polski do UE miało wpływ na stan wdrożenia i stosowania w przemyśle owocowo-warzywnym wszystkich trzech obligatoryjnych systemów zarządzania jakością. W ciągu roku (między 1 maja 2004 r. a 1 maja 2005 r.) nastąpił wzrost o około 50% liczby przedsiębiorstw, które wdrożyły i stosowały GHP i GMP oraz o 44% firm stosujących system HACCP. Stosunkowo największą dynamikę odnotowano w przypadku grupy małych przedsiębiorstw.
- ⇒ W przemyśle olejarsko-tłuszczowym w 2005 r. (wg stanu na 1 maja) 58% ogółu przedsiębiorstw wdrożyło i stosowało system Dobrej Praktyki Higienicznej, 47% system Dobrej Praktyki Produkcyjnej, a 37% ogółu przedsiębiorstw wdrożyło i stosowało HACCP. Wejście Polski do UE wpłynęło na stan wdrożenia obligatoryjnych systemów zarządzania jakością w przemyśle olejarsko-tłuszczowym. W ciągu roku (wg stanu na dzień 1 maja) o 69% wzrosła liczba przedsiębiorstw stosujących GHP, o 64% stosujących GMP oraz o 55% więcej firm wdrożyło i stosowało system HACCP. Szczególnie dużą dynamikę zanotowano w przypadku małych przedsiębiorstw, bowiem o 160% wzrosła liczba przedsiębiorstw stosujących GHP, o 200% GMP oraz o 100% HACCP. W dużych przedsiębiorstwach nie odnotowano żadnych zmian w tym zakresie.
- ⇒ W przemyśle zbożowym (wg stanu na dzień 1 maja w 2005 r.) 47% przedsiębiorstw legitymowało się wdrożonym systemem Dobrej Praktyki Produkcyjnej, 44% przedsiębiorstw stosowało Dobrą Praktykę Produkcyjną, a HACCP miało wdrożone 22% przedsiębiorstw. W przemyśle zbożowym, po roku od wejścia do UE, nastąpiły istotne zmiany odnośnie poziomu wdrożenia obligatoryjnych systemów zarządzania jakością. Między 1 maja 2004 r. a 1 maja 2005 r. zwiększyła się liczba przedsiębiorstw zbożowych, które wdrożyły i stosowały Dobrą Praktykę Higieniczną (wzrost o 102%), Dobrą Praktykę Produkcyjną (wzrost o 87%) i system HACCP (wzrost o 82%). Największe zmiany odnotowano w grupie dużych przedsiębiorstw, w której nastąpił wzrost o 200% liczby firm, które wdrożyły i stosowały GHP, GMP i HACCP.

- ⇒ W przemyśle piekarskim w 2005 r. (wg stanu na dzień 1 maja) 49% firm miało wdrożony system Dobrej Praktyki Higienicznej, 42% system Dobrej Praktyki Produkcyjnej, a tylko 8% firm miało wdrożony system HACCP. Wstąpienie Polski do UE miało ogromny wpływ na stan wdrożenia w przemyśle piekarskim obligatoryjnych systemów zarządzania jakością. W ciągu roku od dnia wejścia do UE wzrosła o 246% liczba przedsiębiorstw, które wdrożyły i stosowały Dobrą Praktykę Higieniczną, o 259% liczba przedsiębiorstw stosujących Dobrą Praktykę Produkcyjną oraz o 478% liczba przedsiębiorstw piekarskich, które wdrożyły i stosowały system HACCP. Największą dynamikę odnotowano w firmach małych.
- ⇒ W 2005 r. (wg stanu na dzień 1 maja) w przemyśle cukrowniczym 97% przedsiębiorstw legitymowało się wdrożonym systemem Dobrej Praktyki Higienicznej, podobnie 94% cukrowni stosowało Dobrą Praktykę Produkcyjną, a HACCP miało wdrożone 75% cukrowni. Wejście Polski do Unii Europejskiej spowodowało przyspieszenie wdrażania obligatoryjnych systemów zarządzania jakością w przemyśle cukrowniczym. W okresie między 1 maja 2004 r. a 1 maja 2005 r. wzrosła o 50% liczba przedsiębiorstw cukrowniczych, które wdrożyły i stosowały GHP, GMP oraz HACCP. Stosunkowo największe zamiany w tym zakresie wystąpiły w grupie małych przedsiębiorstw.
- ⇒ W przemyśle cukierniczym w 2005 r. (wg stanu na dzień 1 maja) 74% firm miało wdrożony system Dobrej Praktyki Higienicznej, 72% system Dobrej Praktyki Produkcyjnej, a system HACCP miało wdrożone 39% przedsiębiorstw cukierniczych. Wejście Polski do UE wpłynęło w stosunkowo niewielkim stopniu na stan wdrożenia obligatoryjnych systemów zarządzania jakością w przedsiębiorstwach przemysłu cukierniczego. W okresie między 1 maja 2004 r. a 1 maja 2005 r. wzrosła o 40% liczba przedsiębiorstw cukierniczych, które wdrożyły i stosowały GHP, o 38% więcej firm stosowało GMP oraz o 30% HACCP. Stosunkowo największe zamiany w tym zakresie wystąpiły w grupie małych przedsiębiorstw.
- ⇒ Według stanu na dzień 1 maja w 2005 r. 32% przedsiębiorstw produkujących makarony legitymowało się wdrożonym systemem Dobrej Praktyki Higienicznej, 30% firm stosowało Dobrą Praktykę Produkcyjną, a tylko 13% firm wdrożyło i stosowało HACCP. Przystąpienie Polski do UE wpłynęło na zakres wdrożonych i wdrażanych obligatoryjnych systemów zarządzania jakością w branży makaronowej. Zmiany nastąpiły głównie w grupie małych przedsiębiorstw produkujących makarony, kluski i podobne wyroby mączne.
- ⇒ W przetwórstwie herbaty i kawy w 2005 r. (wg stanu na dzień 1 maja) 39% firm miało wdrożony system Dobrej Praktyki Higienicznej i system Dobrej

Praktyki Produkcyjnej a także 37% wdrożyło system HACCP. Przystąpienie Polski do struktur UE nie miało wpływu na poziom wdrożenia obligatoryjnych systemów zarządzania jakością w przetwórstwie herbaty i kawy.

- ⇒ W branży spirytusowej w 2005 r. (wg stanu na dzień 1 maja) 15% firm miało wdrożony system Dobrej Praktyki Higienicznej i system Dobrej Praktyki Produkcyjnej oraz 11% przedsiębiorstw miało wdrożony system HACCP. Po roku obecności Polski w UE bardzo istotne zmiany nastąpiły przede wszystkim w grupie małych przedsiębiorstw – wzrost o 300% w przypadku systemu GHP i GMP oraz o 200% w przypadku systemu HACCP.
- ⇒ W przemyśle winiarskim w 2005 roku (wg stanu na dzień 1 maja) 10% przedsiębiorstw miało wdrożony system HACCP, 27% firm miało wdrożony system Dobrej Praktyki Higienicznej i 25% system Dobrej Praktyki Produkcyjnej. W ciągu roku od wejścia do UE zanotowano wzrost o 145% liczby przedsiębiorstw winiarskich, które stosowały system Dobrej Praktyki Higienicznej, o 150% wzrost liczby przedsiębiorstw stosujących Dobrą Praktykę Produkcyjną oraz tylko o 43% wzrost liczby przedsiębiorstw stosujących system HACCP. Ogromne zmiany nastąpiły w grupie małych przedsiębiorstw, gdzie odnotowano wzrost o 400% liczby przedsiębiorstw stosujących GHP, o 500% stosujących GMP oraz o 250% liczby przedsiębiorstw posiadających system HACCP.
- ⇒ W przemyśle piwowarskim w 2005 roku (wg stanu na dzień 1 maja) 71% przedsiębiorstw legitymowało się wdrożonym systemem Dobrej Praktyki Higienicznej i Dobrej Praktyki Produkcyjnej, system HACCP miało wdrożone 43% przedsiębiorstw. Wstąpienie Polski do UE miało stosunkowo niewielki wpływ na stan wdrożenia obligatoryjnych systemów zarządzania jakością w przemyśle piwowarskim.
- ⇒ W 2005 roku (wg stanu na dzień 1 maja) w przemyśle wód i napojów bezalkoholowych 47% firm miało wdrożony system Dobrej Praktyki Higienicznej i 44% system Dobrej Praktyki Produkcyjnej, a 26% przedsiębiorstw miało wdrożony system HACCP. Wejście Polski do UE miało istotny wpływ na stan wdrożenia obligatoryjnych systemów zarządzania jakością w przemyśle wód mineralnych i napojów bezalkoholowych, a w szczególności w grupie dużych przedsiębiorstw, bowiem zanotowano wzrost o 300% liczby przedsiębiorstw stosujących Dobrą Praktykę Higieniczną i Dobrą Praktykę Produkcyjną oraz o 250% system HACCP.
- ⇒ Uzyskanie przez przedsiębiorstwo przemysłu spożywczego certyfikatu potwierdzającego spełnienie wymagań dotyczących wdrożonego systemu lub systemów zarządzania jakością nie jest prawnie wymagane, natomiast legi-

tymowanie się certyfikatem przyznanym przez firmy certyfikujące ma przede wszystkim znaczenie marketingowe.

- ⇒ W 2005 roku przedsiębiorstwa spożywcze zainteresowane były uzyskaniem certyfikatu głównie na Zintegrowany System Zarządzania Jakością, który posiadało 188 przedsiębiorstw, w mniejszym stopniu na System Zarządzania Jakością według norm ISO serii 9000 (19 przedsiębiorstw) oraz systemu IFC i BRC (25 przedsiębiorstw).
- ⇒ Po wejściu Polski do UE nastąpił znaczny wzrost liczby przedsiębiorstw, które wdrożyły i stosowały systemy zarządzania jakością, jednakże poziom wdrożenia i wdrażania w szczególności obligatoryjnych systemów jest niezadowalający.

3.2. Analiza wzajemnych relacji ekonomicznych między poszczególnymi elementami łańcucha żywnościowego

Analiza procesu transmisji cen na rynku mleka na tle zmian zachodzących w podaży i popycie, strukturach produkcyjnych, a także w funkcjonowaniu struktur rynkowych oraz monitoring podstawowych rynków rolnych pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ W 2005 roku pogorszyły się rynkowe uwarunkowania produkcji rolniczej w porównaniu z 2004 rokiem. Wygasł bowiem efekt integracji w postaci wyższych cen otrzymywanych przez rolników. Od początku 2005 roku na podstawowych rynkach rolnych dominowały spadkowe tendencje cen. Natomiast ceny środków produkcji po skokowym wzroście w maju 2004 roku nadal rosły, chociaż coraz wolniej. Skumulowany wskaźnik nożyc cen, obrazujący zmiany cen skupu oraz zmiany cen środków produkcji w porównaniu z grudniem poprzedniego roku zmalał w grudniu 2005 roku poniżej 92 punktów. Sytuacja na poszczególnych rynkach jest zróżnicowana w zależności od relacji podaży-popytu. Ważnym czynnikiem stabilizującym rynki żywnościowe jest rozwijający się handel zagraniczny, zwłaszcza po stronie eksportu.
- ⇒ Na podstawie analizy rynku mleka oraz wzajemnych relacji ekonomicznych jakie nastąpiły na tym rynku w latach 1990-2005 można stwierdzić, że:
 - Zmiana systemu gospodarczego oraz poddanie sektora mleczarskiego działaniu mechanizmu rynkowego wywołało procesy dostosowawcze, które spowodowały, że branża mleczarska z jednej najbardziej zacofanych gałęzi gospodarki żywnościowej stała się branżą nowoczesną, zdolną do konkurencji w poszerzonej Unii. Podstawowym czynnikiem umożliwiającym rozpoczęcie tych procesów było uruchomienie mechanizmu

rynkowego oraz zasadnicza zmiana rynkowych uwarunkowań produkcji i przetwórstwa mleka. Nabiał realnie i relatywnie zdrożał, zwłaszcza w stosunku do całej żywności, mięsa, ryb oraz jaj, które w tym czasie realnie staniały o 40-50%. Zdrożało także masło, zwłaszcza w relacji do podstawowych substytutów, jakimi są tłuszcze roślinne i margaryny.

- Podrożenie nabiału i masła było i jest podstawową przyczyną trwających od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku tendencji spadkowych w konsumpcji mleka i jego przetworów. Spożycie nabiału w ekwiwalencie mleka surowego zmniejszyło się w latach 1990-2004 o 30% i wyniosło 174 l/mieszkańca w 2004 r. Spożycie masła w tym czasie zmniejszyło się o 44%, tj. do 4,4 kg/mieszkańca. Łączne bilansowe spożycie mleka, wraz z mlekiem zużytym do produkcji masła zmniejszyło się w latach 1990-2005 o 35%, tj. z 380 do 250 l/mieszkańca. Wyjątkiem od tej tendencji były lata 1996-1998, kiedy łączne spożycie mleka i jego przetworów zwiększyło się z 268 do 286 l/mieszkańca, a więc o około 7%. Globalne spożycie mleka w Polsce zmalało z 13,9 mld l w 1990 r. do 9,5 mld l w 2005 r., a więc o 1/3. W efekcie, mimo spadku produkcji, wskaźnik samowystarczalności produkcji mleczarskiej wzrósł z około 106% w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych do około 110% w latach 2001-2003 i 115% w latach 2004-2005.
- Dla zrównoważenia rynku mleka konieczny był eksport, którego znaczenie systematycznie rośnie. W 2005 roku eksport stanowił 19% wartości sprzedaży przemysłu mleczarskiego. W miarę liberalizacji handlu z Unią Europejską eksport artykułów mleczarskich stopniowo wzrastał i w 2005 roku przekroczył 850 mln euro. Nadwyżka eksportu nad importem przekroczyła 1,5 mld l w ekwiwalencie mleka surowego o wartości około 660 mln euro. Import stanowi niewielkie uzupełnienie podaży krajowej (2-4%). Słabością polskiego eksportu jest to, że eksportujemy przede wszystkim produkty niżej przetworzone lub półfabrykaty do dalszego przerobu, za które uzyskuje się niższe ceny. Wyżej przetworzone produkty do bezpośredniej konsumpcji – jeśli są przedmiotem eksportu – nie są rozpoznawane przez konsumenta zagranicznego i identyfikowane z Polską, są bowiem z reguły sprzedawane jako produkty anonimowe pod markami sieci handlowych lub do dalszego przerobu. Nie dysponujemy produktami markowymi lub specyficznymi, które są rozpoznawane w Europie, jakkolwiek mamy kilka marek produktów mleczarskich uznanych w całej Polsce. Konkurencyjność cenowa polskiego eksportu maleje i będzie malała nadal wraz ze spadkiem cen na jednolitym rynku europejskim, wywołanym postępującą reformą WPR. Spodziewać się więc moż-

na stopniowego zmniejszania nadwyżki eksportowej, a w przypadku szybszego wzrostu popytu Polska może stać się importerem netto mleka i jego przetworów. Czynnikiem przyspieszającym utratę konkurencyjności i ograniczanie nadwyżki eksportowej są zbyt małe kwoty mleczne przyznane Polsce.

- Konsekwencją dostosowań na rynku jest także wzrost mleczości krów o 35% w okresie 1991-2005, zmniejszenie pogłowia krów o 39% oraz spadek produkcji mleka o 17%. Kierunki zmian pogłowia krów i ich wydajności były zbieżne ze zmianami zachodzącymi w starych i nowych krajach członkowskich, ale w Polsce zachodziły z większą dynamiką. Nie zmniejszyło to jednak dystansu między Polską a starymi krajami członkowskimi, w zakresie wydajności krów. Spadek produkcji mleka zainicjowany został przez drastyczne ograniczenie skupu mleka (o 46% w latach 1989-1994). Towarzyszyło temu bardzo powolne ograniczanie zużycia mleka w gospodarstwach oraz szybki wzrost sprzedaży bezpośredniej – która łagodziła konsekwencje ograniczenia skupu przez przemysł mleczarski. Od 1996 roku systematycznie zwiększa się skup mleka, kosztem ograniczania sprzedaży bezpośredniej oraz zużycia mleka wewnątrz gospodarstw rolnych. Jest to skutkiem zwiększającego się zapotrzebowania na mleko towarowe przechodzące przez kanały rynkowe. Rosnące możliwości sprzedaży przetworów mlecznych (głównie na eksport) spowodowały, że skup mleka w latach 1996-2005 wzrósł o prawie 40%, tj. do 8,6 mld l, kosztem ograniczenia sprzedaży bezpośredniej, która zmniejszyła się z ponad 2 mld l w 1999 r. do 470 mln l w 2005 r. oraz zużycia mleka wewnątrz gospodarstw rolnych, które w latach 1996-2005 zmalało o około 1 mld l. W rezultacie sprzedaż mleka w 2005 roku przekroczyła 9 mld l i była wyższa o 1,3 mld l niż przed 10 laty.
- Wprowadzenie kwot mlecznych w kwietniu 2004 roku nie miało realnego wpływu na wielkość produkcji mleka w latach 2004-2005, mimo że kwota przyznana Polsce była prawie o 26% mniejsza od faktycznej produkcji z 2003 roku. Kwotowanie nie hamowało także procesu restrukturyzacji i produkcji mleka w roku kwotowym 2004/05, a nawet proces ten przyspieszało. Można jednak przewidywać, że w najbliższej przyszłości system kwot i obowiązujące zasady dokonywania transferów, będą utrudniać pożądaną restrukturyzację oraz hamować wzrost skali produkcji, a także przesuwanie produkcji mleka do regionów dysponujących korzystniejszymi warunkami przyrodniczymi i gospodarczymi. Podniesienie towarowości produkcji mleka do poziomu przeciętnego dla UE-15 (96%), byłoby równoznaczne z koniecznością zmniejszenia globalnej produkcji

mleka do około 9,5 mld l, a więc o około 18% w porównaniu z produkcją z 2005 roku oraz z koniecznością zwiększenia importu dla pokrycia rosnącego zapotrzebowania na mleko i jego przetwory. Jediną szansą utrzymania poziomu produkcji na obecnym poziomie (około 11,8 mld l) jest zużywanie wewnątrz gospodarstw około 2 mln t mleka, z czego około 1,5 mln ton na samozaopatrzenie rodzin rolniczych.

- Od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku postępuje restrukturyzacja, która od 1996 roku nabrała przyspieszenia, prowadząc do wzrostu skali produkcji. W 15-leciu 1991-2005 liczba gospodarstw utrzymujących krowy mleczne zmniejszyła się o 64%, liczba krów zmalała o 43%, a statystyczne stado krów powiększyło się z 2,5 do ponad 3,9 sztuki, a więc o 56%. W wyniku tego procesu znacznej poprawie uległa struktura krajowego pogłowia i nastąpił wzrost koncentracji dostaw. Można szacować, że w 2005 roku około 2/3 skupionego mleka pochodziło z gospodarstw utrzymujących co najmniej 10 krów. W 1996 roku było odwrotnie – 2/3 mleka do mleczarni dostarczały gospodarstwa najmniejsze, utrzymujące stada krów liczące do 9 sztuk. Proces koncentracji pogłowia krów i produkcji mleka dokonał się właściwie bez większych zmian w strukturze agrarnej. Wskazuje to, że poprawa struktury agrarnej nie jest warunkiem *sine qua non* koncentracji produkcji mleka, a w przeszłości niekorzystna struktura agrarna nie była najważniejszą przyczyną nadmiernego rozdrobnienia chowu bydła mlecznego. Ponadto poza poprawą struktury agrarnej istnieje cały szereg czynników, które zostały uruchomione przez mechanizm rynkowy, mogących przyspieszyć koncentrację produkcji mleka.
- Najważniejszymi przyczynami, które uruchomiły przyspieszony proces restrukturyzacji zaplecza produkcyjnego polskiego mleczarstwa był wzrost wymagań jakościowych mleczarni w stosunku do skupowanego mleka oraz przygotowania do integracji z Unią. Proces ten nie przebiegałby tak szybko i bez większych wstrząsów społecznych, gdyby nie:
 - długotrwały proces przygotowań do standardów w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego żywności obowiązujących w UE, który był wspierany przez uruchomienie kredytów preferencyjnych, a następnie subwencji ze środków pomocowych, a także przez działania interwencyjne,
 - polityka cenowa mleczarni, które silnie premiowały jakość i koncentrację dostaw oraz stopniowo zwiększały wymagania jakościowe. Polityka ta uzupełniana była bliską współpracą z rolnikami w zakresie nowoczesnej organizacji produkcji mleka zapewniającej nie tylko

dochód rolnikowi, ale także właściwe warunki higieniczne i sprawną dystrybucję mleka do miejsca jego przerobu,

- sfinansowanie dużej części kosztów tego procesu przez rolników, co było możliwe przede wszystkim dlatego, że mleczarstwo w większości pozostało spółdzielcze.
- Podstawowym obszarem dostosowań mleczarni były zmiany wielkości i struktury produkcji. Ograniczono przede wszystkim produkcję mleka spożywczego, serów twarogowych, śmietany, masła, na które spadł popyt oraz kazeiny i chudego mleka w proszku ze względu na niedobór surowca. Zwiększono produkcję serów dojrzewających i topionych, jogurtów i napojów mlecznych oraz lodów, na które rósł popyt krajowy i eksportowy. Uruchomienie produkcji nowych artykułów na polskim rynku oraz zagwarantowanie ich wysokiej jakości wymagało inwestowania w nowe lub modernizację istniejących linii technologicznych oraz w poprawę standardów weterynaryjnych. Pozwoliło to zmodernizować potencjał produkcyjny przemysłu mleczarskiego, który na początku lat dziewięćdziesiątych był przestarzały i niedostatecznie wykorzystany, a aktualnie pod względem nowoczesności jest na średnim europejskim poziomie.
- W latach 1995-2005 istotnym czynnikiem umożliwiającym przyspieszenie niezbędnej modernizacji sektora były kredyty preferencyjne, które od 2004 roku zastępowane są stopniowo pomocą wspólnotową. Udział kredytów preferencyjnych w finansowaniu inwestycji prowadzonych w sektorze mleczarskim w latach 1994/95 – 2005 przekraczał 28%, a w latach 1995-2003 aż 32%. Udział pomocy budżetowej w finansowaniu tych inwestycji w latach 1995-2003 wahał się od 5 do 18,5% i wzrósł do ponad 41% w latach 2004-2005. Bez tego wsparcia niemożliwe byłoby zainwestowanie w przetwórstwie mleka ponad 6,2 mld zł w ciągu 10 lat i zmodernizowanie sektora mleczarskiego oraz zmniejszenie dystansu technologicznego, organizacyjnego oraz jakościowego między Polską a innymi krajami członkowskimi.
- Zmiany struktur produkcyjnych w sferze przetwórstwa mleka przebiegały wolniej niż w sferze produkcji mleka. W latach 1995-2004 liczba przedsiębiorstw zajmujących się przerobem mleka i obrotem artykułami mlecznymi zmniejszyła się o 1/3, w tym mleczarni o 1/5. W tym czasie skala produkcji przeciętnej mleczarni mierzona wartością sprzedaży, w wyrażeniu realnym, podwoiła się, a ilością przetworzonego mleka wzrosła o prawie 63% i przekroczyła nieznacznie stan z 1990 r., natomiast zatrudnienie zmalało o około 5%. Wydajność pracy mierzona wielkością przerobu na 1 osobę zatrudnioną powiększyła się więc o ponad 71%, a mie-

rzona wartością sprzedaży podwoiła się. Koncentracja przerobu mleka jaka nastąpiła w Polsce, spowodowała że wielkość przeciętnej mleczarni w Polsce jest zbliżona do wielkości średniego przedsiębiorstwa zajmującego się przetwórstwem mleka w UE-15. Jednakże proces koncentracji przetwórstwa mleka w Polsce jest dopiero w fazie początkowej. W kraju dominują mleczarnie przetwarzające po 75-180 mln l rocznie, tylko 6 przedsiębiorstw mleczarskich przerabia w ciągu roku ponad 180 mln l mleka, z czego 3 przedsiębiorstwa więcej niż 350 mln l mleka rocznie. Największe polskie przedsiębiorstwo na liście rankingowej największych przedsiębiorstw mleczarskich UE znajduje się dopiero w końcu trzeciej dziesiątki.

- Włączenie do jednolitego rynku europejskiego i reforma WPR na rynku mleka wymaga przyspieszenia procesów modernizacji i restrukturyzacji, aby utrzymać pozycję konkurencyjną polskiego mleczarstwa. Dotychczas procesy restrukturyzacji zaplecza surowcowego oraz przetwórstwa mleka nie zawsze są skoordynowane ze sobą. Jak wynika z doświadczeń liderów sektora modernizacja przetwórstwa, wzrost skali i zwiększenie siły ekonomicznej przetwórci mleka jest czynnikiem przyspieszającym modernizację zaplecza surowcowego.
- W analizowanym czasie dokonały się także znaczące zmiany relacji cen na poszczególnych poziomach kanałów marketingowych. Do końca 2004 roku przyrost cen producenta we wszystkich porównywanych okresach wyprzedzał przyrost cen na poziomie przetwórstwa, które jednocześnie najczęściej rosły wolniej niż ceny detaliczne nabiału i masła. Wyjątkiem było masło w latach 1991-1995, którego ceny na poziomie detalu wzrosły znacznie mniej niż wynosił przyrost cen mleka i jego przetworów na pozostałych poziomach kanałów marketingowych, a także mniej niż ceny detaliczne nabiału. Zwiększenie możliwości sprzedaży na rynku europejskim, po znacznie wyższych cenach spowodowało, że przyrost cen detalicznych masła w 2004 roku po raz pierwszy od początku lat dziewięćdziesiątych wyraźnie wyprzedził wzrost cen nabiału. Po raz pierwszy też przyrost cen zbytu przetworów mlecznych był wyższy niż przyrost cen detalicznych nabiału. Szczególnie duży wzrost cen dotyczył jednak cen płaconych rolnikom za mleko. W 2005 roku sytuacja zmieniła się i zgodnie z ogólnymi tendencjami obserwowanymi na rynku produktów rolno-żywnościowych najgłębszy spadek cen miał miejsce na poziomie cen producenta. Spadek cen nabiału na poziomie detalu był znacznie mniejszy, a wskaźnik zmian cen zbytu mieścił się między wielkościami skrajnymi.

- Zmniejszenie udziału marż przetwórczych w marży całkowitej może wskazywać na znacznie szybszą obniżkę kosztów i poprawę efektywności przetwórstwa niż w sferze produkcji mleka. Może jednak także wskazywać, że przetwórcy nie są w stanie przeciwstawić się dominacji handlowców i przenieść na nich wysokie koszty surowca w postaci wyższych cen zbytu. Prawdopodobnie wzrost udziału rolników w cenach zbytu jest także w pewnym stopniu efektem wsparcia udzielanego krajowemu mleczarstwu. Wskazuje to jednak, że w najbliższym czasie przemysł mleczarski będzie w bardzo trudnej sytuacji, wobec nasilającej się dominacji unowocześniającego się i coraz bardziej skoncentrowanego handlu z jednej strony, i wobec rosnącej konkurencji o surowiec z drugiej. Można przypuszczać, że tak jak dotychczas wzrost marży handlowej odbywać się będzie przede wszystkim kosztem marży przetwórczej, bowiem mleczarnie nie będą w stanie przenieść na dostawców konsekwencji rosnących kosztów sprzedaży.
- Analiza transmisji cen wskazuje, że dominującym kierunkiem transmisji był kierunek od cen skupu mleka do cen produktów na poziomie przetwórcy i od cen producenta do cen detalicznych. Wyjątkiem było wyraźnie silniejsze oddziaływanie cen mleka w proszku na ceny skupu mleka niż odwrotnie. Długookresowe powiązania cen przenoszone są znacznie silniej pomiędzy cenami zbytu a cenami skupu niż pomiędzy cenami zbytu a cenami detalicznymi. Krótkookresowe zmiany cen znacznie silniej przenoszone są z poziomu cen przetwórcy na poziom cen detalicznych niż z poziomu cen skupu na poziom cen przetwórcy.
- Proces dochodzenia cen detalicznych do równowagi długookresowej w reakcji na wzrost cen na niższym poziomie łańcucha rynkowego był szybki. Przypadki asymetrii w transmisji cen występują przede wszystkim pomiędzy poziomem cen przetwórcy a cenami detalicznymi. Sugeruje to zajmowanie silniejszej pozycji przez handel detaliczny. Charakter tej reakcji nie uległ większym zmianom w trakcie badanego okresu.
- W latach 1996-2005 postępował proces wyrównywania cen skupu mleka w Polsce z cenami skupu notowanymi w Niemczech, Francji i Holandii. Analizy kointegracji potwierdzają długookresowe powiązanie cen skupu w Polsce z cenami skupu w Niemczech.

3.3. Analiza wolumenu importu i cen importowych towarów rolno-spożywczych objętych specjalną klauzulą ochronną

Przeprowadzona ocena zmian rozmiarów importu i cen importowanych produktów objętych specjalną klauzulą ochronną przed akcesją Polski do UE pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Po integracji z Unią Europejską zwiększył się import większości produktów rolno-spożywczych, objętych przed akcesją specjalną klauzulą ochronną. Wynikało to nie tylko ze zniesienia ceł w przywozie z krajów rozszerzonej Wspólnoty, ale też z zastosowania niższych stawek celnych w przywozie wielu produktów z krajów trzecich. Do nielicznej grupy produktów, których przywóz obniżył się po integracji z UE należały: mleko i śmietana, masło i pozostałe tłuszcze otrzymane z mleka, niektóre warzywa (cebula i korzeniowe), jabłka, wszystkie zboża (poza pszenicą), olej sojowy, przetwory z mięsa, cukier buraczany oraz otręby i śrutę zbożowe.
- ⇒ Wzrósł udział importu w produkcji większości artykułów uznanych za wrażliwe. W 2005 roku import nie przekraczał jednak 5% produkcji niemal wszystkich tych produktów. Znacząco zwiększyło się tylko znaczenie importu w produkcji glukozy i syropu glukozowego, koncentratu pomidorowego i zagęszczonego soku jabłkowego. Nie stanowiło to jednak zagrożenia dla produkcji krajowej. Zwiększona podaż tych produktów została w pełni zagospodarowana na rynku krajowym, a wyższy import koncentratu soku jabłkowego pozwolił (przy kurczącej się bazie surowcowej) na utrzymanie tendencji wzrostowej w eksporcie tego produktu.
- ⇒ Import większości produktów uznanych za wrażliwe wzrósł po integracji z UE mniej niż eksport. Obniżyła się tylko przewaga eksportu nad importem w handlu zagranicznym mięsem wieprzowym i margarynami i pogłębiło się saldo ujemne w obrotach produktami skrobiowymi, karmą dla psów i kotów, pomidorami, koncentratem pomidorowym, olejem sojowym i słonecznikowym, dekstrynami, tytoniem nieprzetworzonym, skrobią kukurydzianą i mąkami (pszenną i żytnią). Większy wzrost eksportu niż importu większości produktów, objętych przed integracją z UE specjalną klauzulą ochronną, wynikał z niższych cen w Polsce (zwłaszcza na poziomie przetwórstwa) niż w pozostałych krajach Unii Europejskiej – zwłaszcza w krajach „starej” Wspólnoty.
- ⇒ Zniesienie stawek celnych w imporcie z krajów UE, ale też wysoka podaż na rynku europejskim w sezonie 2004/05 spowodowały obniżenie cen importowych bardzo wielu produktów uznanych za wrażliwe. Tańsze w imporcie (w okresie I-IX 2005 r. w porównaniu z tymi samymi okresami w dwu po-

przednich latach) były m.in. sery, mąka pszenna i żytnia, pszenica, jaja konsumpcyjne, skrobia ziemniaczana, koncentrat pomidorowy oraz zagęszczony sok jabłkowy. Wzrosły natomiast ceny wszystkich kwiatów ciętych, masła, jogurtu, cukru buraczanego, a także warzyw świeżych i mrożonych, mleka płynnego i zagęszczonego, oraz miodu i otręb kukurydzianych. Wzrost cen wyrażonych w zł/kg był w 2005 roku (w porównaniu z dwoma latami poprzednimi) większy niż liczonych w euro, a spadek cen mniejszy. Wynikało to z umocnienia w 2005 roku polskiej waluty w stosunku do waluty unijnej.

- ⇒ Po integracji zwiększyło się znaczenie dostaw z UE w imporcie większości produktów wrażliwych – m.in. zbóż, mięsa i przetworów mleczarskich. Obniżył się tylko udział importu ze Wspólnoty w przywozie jabłek, oleju rzepakowego, jabłek i owoców mrożonych.
- ⇒ Przywóz produktów uznanych za wrażliwe nie spowodował obniżenia ich produkcji w kraju. Import stanowił jedynie uzupełnienie podaży wewnętrznej (w tym bazy surowcowej zakładów przetwórczych), nie był więc konkurencyjny dla produkcji wytwarzanej w Polsce. Możliwość zaopatrzenia w tańsze surowce umożliwiła zwiększenie eksportu wielu przetworów spożywczych.

4. Miejsce polskiego rolnictwa na globalnym rynku żywnościowym

4.1. Wpływ procesów globalizacji na rozwój polskiego rolnictwa i wsi

Prowadzona analiza czynników procesu globalizacji pozytywnie i negatywnie oddziałujących na światowe rolnictwo oraz związanych z tym możliwości i zagrożeń jego rozwoju, a także podjęta próba określenia miejsca rolniczej Polski w zglobalizowanym świecie i w ramach układu regionalnego jakim jest UE, pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Światowe rolnictwo w coraz większym stopniu rozwija się nie w sposób swobodny, ale regulowany przez ponadnarodowe procesy gospodarcze, polityczne i przyrodnicze. Różne mogą być definicje globalizacji. Dla jednych jest ona procesem stopniowego kurczenia się czasoprzestrzeni, w której się poruszamy i działamy. Dla innych – procesem coraz większego scalania gospodarek narodowych przejawiającym się w dynamicznym wzroście międzynarodowych obrotów handlowych i przepływów kapitałowych. Tym samym rynki i produkcja w różnych krajach stają się coraz bardziej współzależne. Globalizacja przyspiesza trwający już od dawna proces umiędzynarodawiania gospodarowania. Nie warunki rynku lokalnego, krajowego czy regionalnego, ale warunki rynku globalnego w coraz większym stopniu będą

wyznaczać marginalne granice efektywności. Warunki te kształtowane są przez grupy interesów, a podlegają im także układy lokalne.

- ⇒ Mobilność kapitału na globalnych rynkach finansowych oraz nowoczesne nośniki informacji zwiększają zmienność produkcji, inwestycji, dochodów i konsumpcji. Źródłem tej zmienności są już same parametry globalnych rynków finansowych oraz kondycje kluczowych gospodarek. Przepływy kapitałowe mogą być całkowicie oderwane od wymiany towarów i usług materialnych. Dopóki rolnictwo będzie chronione barierami protekcyjnymi i podtrzymywane budżetowo, globalizacja finansowa będzie raczej stanowić składnik jego otoczenia. Dopiero liberalizacja międzynarodowego handlu rolnego i eliminacja lub przynajmniej poważne ograniczenie wsparcia wewnętrznego, odsłoniłoby rolnictwo na działanie globalnych rynków finansowych. W wymiarze finansowym globalizacja poprawia alokację kapitału i łagodzi wahania makroekonomiczne. Istnieje jednak granica tego pozytywnego oddziaływania na wzrost. Równocześnie negatywne efekty globalizacji finansowej to pogłębienie nierówności społecznych oraz zmniejszenie możliwości realizacji autonomicznej polityki gospodarczej.
- ⇒ Podstawowym wyzwaniem dla rolnictwa w skali światowej jest nadal problem wyżywienia rosnącej liczby ludności. Uniwersalną ścieżką rozwojową jest technologia, ale taki rozwój przyczynia się do redukcji roli i znaczenia rolnictwa w tradycyjnym sensie ekonomicznym. Obecnie rolnictwu przypisywane są nowe uniwersalne wartości, które w toczących się rokowaniach w ramach WTO określane są mianem aspektów niehandlowych (*non-trade concerns*). Dwa podstawowe typy rolnictwa światowego to rolnicze kraje rozwijające się o słabych gospodarkach oraz rozwinięte rolnictwo o nowoczesnych technologiach wsparte silnymi gospodarkami w krajach uprzemysłowionych. Generuje to dwie strategie rozwojowe: ekspansję eksportową krajów OECD oraz dążenie do utrzymania rynków wewnętrznych przez kraje rozwijające się, przy większym dostępie do silnie chronionych rynków zbytu w krajach uprzemysłowionych. Potrzebne są procesy dostosowawcze do globalnych zmian. Kraje rozwijające się muszą jednak mieć szansę wykorzystania swych aktywów rolnych. Aby tak się stało, muszą być one zdolne do większego eksportu na rynki krajów OECD, ich własny popyt rozwija się bowiem zbyt wolno. Niezbędna jest więc redukcja protekcyjizmu oraz wsparcia produkcji i eksportu. Ponadnarodowe firmy o globalnym systemie produkcji i dystrybucji, będące efektem a zarazem atrybutem globalizacji, tworzą nowy paradygmat organizacyjny światowego handlu żywnością. Powstanie globalnych rynków wzmocniło jeszcze znaczenie międzynarodowego handlu rolnego. Jego rola będzie rosła w miarę komercjalizacji rolnictwa.

Zmiany strukturalne w sektorze żywnościowym kreują grupy interesów zainteresowane liberalizacją światowego handlu żywnością, gdyż wyczerpały się już proste rezerwy powiększania efektywności działania. Punkt ciężkości w polityce gospodarczej przesuwa się jednak daleko od farmera (rolnika) w kierunku przetwórstwa surowców rolnych oraz sprzedaży produktów finalnych. Większy dostęp do rynków światowych coraz bardziej skoncentrowanego przemysłu i ponadnarodowych firm, których udział w dystrybucji żywności stale rośnie, nie musi oznaczać wyrównania utraty wsparcia wewnętrznego dla producentów rolnych.

- ⇒ Ograniczony trudnym dostępem do rynków krajów rozwiniętych, eksport rolny z krajów rozwijających się rośnie wolniej niż ich import. W rezultacie kraje te stają się importerami netto towarów rolnych, podczas gdy jeszcze 40 lat temu wykazywały one, jako grupa, sporą nadwyżkę eksportu nad importem. Tylko w niektórych przypadkach wiąże się to ze wzrostem spożycia żywności w przeliczeniu na 1 mieszkańca, co odzwierciedla wzrost gospodarczy i poprawę warunków życia.
- ⇒ Proces globalizacji będzie coraz silniej wzmagał potrzebę globalnych uregulowań w handlu rolnym. Nowe reguły narzucą globalni gracze, którymi stają się liderzy grup regionalnych oraz ponadnarodowe korporacje. Polska od 1 maja 2004 roku stała się członkiem jednego z układów regionalnych, Unii Europejskiej. Obecnie poszerzona Unia stoi w obliczu konieczności zmian zasad i modelu funkcjonowania, wymuszonych narastającą konkurencją międzynarodową. Wspierany dotąd model rolnictwa rodzinnego staje się bowiem mniej konkurencyjny w wymiarze światowym. Wobec wymuszonych redukcji środków wsparcia w WPR oraz ograniczonych możliwości szybkiej redukcji kosztów produkcji, podstawą konkurencyjności rolnictwa UE na globalnym rynku nie będą niskie ceny, ale wysoka jakość oferty handlowej. Wymaga to jednak restrukturyzacji sektora rolnego Wspólnoty. Polska musi w tym procesie znaleźć swoje miejsce. W dłuższej perspektywie, przyszłość polskiego sektora rolno-żywnościowego zależeć będzie od jego konkurencyjności na rynkach światowych (globalnych). Łatwiej to jednak będzie osiągnąć w ramach silnego układu regionalnego, jakim niewątpliwie jest UE.
- ⇒ Globalne zmiany klimatu, dokonujące się po części jako efekt działania człowieka, muszą również być brane pod uwagę kiedy analizujemy przyszły rozwój światowego rolnictwa. Koszty zarówno ekonomiczne, jak i społeczne, związane ze spowolnieniem tego procesu i osłabieniem jego wpływu będą bardzo duże. Jednakże istnieje duża niepewność co do tego, kiedy i w jaki sposób globalne zmiany klimatu wywierają zacząć wpływ na produkcję rolną i bezpieczeństwo żywnościowe świata. Istnieje ogólne przekonanie, że ten

wpływ będzie znacznie bardziej niekorzystny w rejonach tropikalnych niż w strefie umiarkowanej. Rolnictwo pełni pozytywną rolę w procesie spowalniania niekorzystnych zmian klimatycznych. Jego znaczenie będzie wzrastać i to zarówno w sensie ekonomicznym, jak i środowiskowym. Jednocześnie zmiany klimatu będą wywierać znaczny zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na samo rolnictwo. Trzeba tu również wymienić takie czynniki, jak krótkookresowe wahania w opadach zasilających produkcję rolną, szczególnie w Afryce Subsaharyjskiej oraz w Azji Południowej, a także w wielu innych regionach rozwijających się, podnoszenie się poziomu mórz, efekty pośrednie, głównie w postaci dostępności zasobów wody, rozwoju szkodników i chorób (ocieplenie) lub nasilenia prędkości wiatrów.

4.2. Rolnictwo społecznie zrównoważone

Przeprowadzone na podstawie aktualnych informacji analizy w zakresie rolnictwa pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Mimo dominującego nurtu w myśli społeczno-ekonomicznej, który proponuje przyspieszanie kroku na modyfikowanej drodze industrialnej rozwoju rolnictwa, nasila się orientacja na rolnictwo alternatywne w postaci rolnictwa zrównoważonego czy rolnictwa społecznie zrównoważonego. Nie można negować wielkich korzyści rolnictwa industrialnego dla konsumentów (obfita podaż produktów rolniczo-żywnościowych) oraz korzyści społecznych w postaci przesunięcia słabo wykorzystywanych zasobów rolniczej siły roboczej do wyżej wydajnych sektorów, co zaowocowało ogromnym przyspieszeniem wzrostu i rozwoju gospodarczego. Jednakże równocześnie nie można negować niewątpliwych kosztów społecznych (utrata żywotności ekonomicznej i kulturowej przez wiele miejscowości wiejskich) oraz środowiskowych (degradacja środowiska, uszczuplanie nieodnawialnych zasobów), a także niejednoznacznych skutków dla społeczności rolników (reprywatyzacja). Właśnie te ujemne zjawiska zrodziły potrzebę poszukiwania alternatywnego sposobu wytwarzania produktów rolniczo-żywnościowych, czyli rolnictwa zrównoważonego czy społecznie zrównoważonego.
- ⇒ Panuje powszechne przekonanie, że ogromny wzrost dobrobytu w ostatnim półwieczu spowodował ograniczenie zdolności ekosystemów w zakresie pełnienia znaczących funkcji środowiskowych. W kwestii: czy możliwe jest odwrócenie tych niekorzystnych zjawisk bez zasadniczej reorientacji podejścia do wzrostu gospodarczego – brak jest powszechnej zgody. Jedni uważają, że postęp naukowo-techniczny eliminuje barierę środowiskową wzrostu gospodarczego, chociażby ze względu na zmniejszanie materiałochłonności

użytecznych produktów czy substytucję czynników produkcji. Inni uważają natomiast, że wzrost gospodarczy nie może być nieskończony, gdyż musi natrafić na barierę środowiskową, jako że ekosystem (środowisko) jest zamknięty (skończony), a system ekonomiczny stanowi podsystem ekosystemu. Prowadzi to do teorematu niemożliwości. Zatem zasadnicza kontrolersja sprowadza się do odrzucenia założenia nieskończoności substytucji i braku naturalnych (przyrodniczych) ograniczeń dla wzrostu gospodarczego, co ma zapewnić nieograniczony postęp naukowo-techniczny, a przyjęcia założenia o rozwoju systemu gospodarczego w ramach ograniczonego ekosystemu.

- ⇒ Konieczność ograniczenia presji na środowisko, wywieranej przez rolnictwo industrialne z powodu korzystania z nieodnawialnych zasobów naturalnych, degradacji gleb i emisji zanieczyszczeń – z jednej strony, z drugiej zaś – dostarczania dóbr publicznych (środowiskowych, takich jak krajobraz, oraz społecznych i kulturalnych) oraz surowców odnawialnych – stawiają rolnictwo w zupełnie nowym świetle w strukturze wartościowania społecznego. Można oczekiwać zwiększenia społecznej oceny usług środowiskowych i dóbr publicznych tworzonych przez rolnictwo, a także rosnącej roli rolnictwa w produkcji odnawialnych surowców na potrzeby wyżywienia i potrzeby nieżywnościowe. Mierzenie wartości usług środowiskowych jest bardzo ważne i może zmienić cały rachunek ekonomiczny (społeczno-ekonomiczny) będący podstawą decyzji. Okazuje się bowiem, iż wartość tych usług może przewyższać wartość usług wycenianych przez rynek. Jest to zagadnienie niezwykle złożone, głównie ze względu na ich pomijanie przez rynek, gdyż rynek kieruje się kryterium prywatnym, uwzględniającym interes krótkookresowy. Tymczasem w wartościowaniu usług środowiskowych trzeba kierować się interesem społecznym, i to długookresowym, traktując przy tym zachowanie sprawności ekosystemów jako ważny cel społeczny.
- ⇒ Ogromny postęp, jaki dokonał się w rolnictwie krajów wysoko rozwiniętych w drugiej połowie XX w. objął organizację gospodarstw rolnych (koncentracja ziemi, produkcji i specjalizacja), technologie, nowe odmiany roślin i zwierząt, środki produkcji pochodzenia przemysłowego, i przyczynił się niewątpliwie do znaczącego zwiększenia wydajności (produktywności) w rolnictwie. Podstawę wzrostu gospodarczego tworzyły innowacje, które w przypadku rolnictwa pozwalają przewyższać ograniczenia fizyczne i biologiczne (naturalne/przyrodnicze). Obecnie zakwestionowaniu ulega dotychczasowa formuła postępu, który w rolnictwie industrialnym polegał głównie na maksymalizacji korzystania z zasobów nieodnawialnych (chemizacja, mechanizacja) w celu pomnożenia prywatnych korzyści ekonomicznych, ma-

lejącej liczby rolników (koncentracja, specjalizacja), bez poszanowania środowiska i praw innych. Nowa formuła postępu wymaga zastąpienia intensyfikacji industrialnej przez intensyfikację agrobiologiczną, wykorzystującą prawa przyrodnicze (Natury) oraz zasoby rzeczywiście nieograniczone: energię słoneczną i wiedzę, która stanowi zasób nie tylko odnawialny, lecz także reprodukowany dodatnio.

- ⇒ Rolnictwo industrialne zapewnia korzyści (przetrwanie) dla malejącej grupy gospodarstw rolnych coraz bardziej odrywając ją od społeczności wiejskiej – oddzielając żywotność gospodarstw od żywotności wsi (ekonomicznej i społecznej), a także ograniczając poprzez ujemny wpływ na środowisko przyrodnicze i krajobraz wiejski możliwości alternatywnych działalności społeczności wiejskiej. Rolnictwo zrównoważone z oczywistych względów sprzyja żywotności wsi, tworząc warunki do wielofunkcyjnego jej rozwoju. Umożliwia też zaangażowanie w działalność rolniczą większej liczby osób, co jest ważne w warunkach bezrobocia i jednoczesnego braku alternatywnych miejsc pracy. Jednakże to rolnictwo wymaga daleko większej wiedzy aniżeli rolnictwo industrialne.
- ⇒ Model rolnictwa społecznie zrównoważonego powinien jednocześnie spełnić wymogi (wartości progowe) w sferze ekonomicznej, ekologicznej i społecznej. Inaczej mówiąc zbiór gospodarstw społecznie zrównoważonych stanowi podzbiór całej zbiorowości gospodarstw spełniających kryteria progowe ustalone dla wybranych cech ekonomicznych, środowiskowych i społecznych.
- ⇒ Wybór cech wyrażających stopień zrównoważenia gospodarstwa rolnego jest przedmiotem licznych dyskusji i kontrowersji. Dotychczasowe próby wypracowania jednolitego zestawu wskaźników zrównoważenia (wskaźników ekorozwoju) – zarówno w odniesieniu do całej gospodarki, jak i rolnictwa (gospodarstw rolnych) – nie doprowadziły do jednego zestawu, i nadal wskaźniki te podlegają kontestacji (aczkolwiek pewien obszerny zestaw wskaźników zrównoważenia funkcjonuje zarówno w ramach UE, OECD, jak i w niektórych krajach). W znacznej mierze wynika to z lokalnego charakteru i kontekstu działalności rolniczej w płaszczyźnie środowiskowej, a także – acz w mniejszym stopniu – w płaszczyźnie społecznej i ekonomicznej. Dodatkowe utrudnienie stanowią kryteria stosowane w praktyce przez instytucje zajmujące się wsparciem dla gospodarstw rolnych (wyraża się to w różnicach pomiędzy zwykłą praktyką rolniczą a dobrą praktyką rolniczą) oraz brak takich kryteriów w odniesieniu do sfery społecznej, a także częściowo ekonomicznej.

- ⇒ W odniesieniu do cech ekonomicznych za podstawowe przyjmujemy kategorie dochodowe. W skali mikroekonomicznej będzie to dostarczenie satysfakcjonującego dochodu (rodzinie, użytkownikowi), przyjmując na roboczo, iż satysfakcja ta ma związek z relacją tego dochodu z dochodem innych grup społeczno-zawodowych. W skali makroekonomicznej będzie to wolumen tworzonej wartości dodanej brutto (WDB), dochód do dyspozycji brutto (DdDB) oraz wartość produkcji rolniczej, w tym zwłaszcza produkcji towarowej.
- ⇒ W odniesieniu do cech środowiskowych za najważniejsze uznajemy te, które wchodzi w skład kodeksu dobrych praktyk rolniczych, aczkolwiek także uwzględniamy kryteria prawno-administracyjne przyjmowane przy udzielaniu wsparcia ze środków publicznych (zwykle praktyki rolnicze). Nie można wykluczyć, iż analiza danych empirycznych gospodarstw spełniających kryteria dobrych praktyk rolniczych wskaże celowość krytycznego podejścia do nich w aspekcie ekonomicznym, a zatem pewnej ich weryfikacji.
- ⇒ W odniesieniu do cech społecznych za najważniejsze uznajemy takie wartości jak wartość usług środowiskowych, tworzonych przez rolnictwo (gospodarstwa rolne), spożytkowanie rolniczych zasobów pracy, wkład w utrzymywanie względnie rozwijanie żywotności ekonomicznej i społecznej miejscowości wiejskich oraz wartości kulturowe.

4.3. Możliwości prowadzenia narodowej polityki rolnej przez Polskę w ramach Wspólnej Polityki Rolnej

Prowadzone prace badawcze w zakresie regulacji rynków rolnych, regulacji handlu zagranicznego towarami rolnymi i żywnością pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków dotyczących swobody i zakresu decyzji narodowych w obszarze regulacji rynkowych:

- ⇒ Unia Europejska, której Polska jest obecnie członkiem, opiera się na trzech podstawowych filarach: zasadzie jednolitego rynku europejskiego, zasadzie preferencji dla członków Wspólnoty oraz zasadzie solidarności finansowej. Przedmiotem zadania jest dociekanie czy w ramach regulacji UE można znaleźć obszar pozostawiony do decyzji narodowych, pozwalających na realizację narodowych celów. Odpowiedź na takie pytanie ma dwa konteksty. Pierwszy dotyczy samego pojmowania narodowej polityki rolnej. Drugi – pytania czy UE jest rodzajem wspólnego państwa? Wyboru politycznego, ale także niejako zdefiniowania pojęcia polityki narodowej dokonano z chwilą podjęcia decyzji o akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wówczas bowiem świadomie uznano, że strategia rozwoju i interes narodowy generalnie zgod-

ne są z tym, co reprezentuje i oferuje Wspólnota jako układ regionalny. Z całą pewnością bowiem nie jest to forma wspólnego państwa. Świadczą o tym choćby problemy związane z próbami wypracowania i uchwalenia unijnej konstytucji, czy też brak wspólnotowej polityki zagranicznej.

- ⇒ WPR jest jedną z niewielu wspólnotowych polityk, które muszą być wdrożone w całości we wszystkich krajach członkowskich. Co więcej, zastępuje ona narodowe polityki rolne. Jednakże nie oznacza to, że narodowe strategie odnośnie sektora rolnego tracą rację bytu. Zmienia się natomiast ich punkt odniesienia oraz sposób realizacji. Zakres wpływu rządów narodowych różni się bowiem w zależności od segmentu WPR oraz jej schematu. Ważne znaczenie ma też umiejętne wykorzystywanie unijnych procedur decyzyjnych.
- ⇒ W ramach WPR można w uproszczeniu wydzielić trzy obszary decyzyjne:
 - zastrzeżony do niemal wyłącznej regulacji przez instytucje unijne, tj. wspólny rynek i handel zagraniczny towarami rolnymi,
 - przeznaczony dla decyzji narodowych (edukacja, polityka socjalna),
 - przeznaczony dla wspólnego decydowania (i współfinansowania) przez instytucje unijne i narodowe (ochrona środowiska, rozwój obszarów wiejskich, rolnictwo wielofunkcyjne, itp.).
- ⇒ Wraz z akcesją do Wspólnoty w maju 2004 roku, Polska wprowadziła Wspólną Politykę Rolną Unii Europejskiej, stawiając ją ponad własną narodową polityką rolną. WPR reguluje sektor rolny w UE i jest finansowana przez unijny budżet, obejmując wszystkie kraje członkowskie Wspólnoty. Jednakże w Polsce, podobnie jak w pozostałych dziewięciu krajach ostatniego rozszerzenia, WPR będzie wdrażana stopniowo w przewidzianym okresie przejściowym, a jej pełna implementacja ma nastąpić dopiero w 2013 roku. Chociaż więc podstawowe instrumentarium WPR zostało przejęte przez nowe kraje członkowskie w momencie akcesji, korzyści z niej płynące będą się ujawniać stopniowo, zgodnie z przyjętym harmonogramem, a polscy rolnicy będą stopniowo zyskiwać określone uprawnienia do ubiegania się o środki wsparcia wynikające z WPR. Jednocześnie jednak rządy w nowych krajach członkowskich będą wyposażone w dźwignie umożliwiające im wywieranie pewnego wpływu na politykę rolną w tym okresie. Można tu wymienić choćby możliwość wykorzystywania własnych środków budżetowych oraz ich przesuwania z innych funduszy w ramach *top-ups*. Ponadto efektem realizacji narodowych strategii są niejako wynegocjowane warunki akcesji, z okresami przejściowymi, wyłączeniami z pewnych mechanizmów i antycypacją elementów reformy WPR, która w krajach UE-15 jest lub będzie dopiero wdrażana. Wydaje się też, że niezależnie od stopnia zadowolenia z wyne-

gocjowanych warunków członkostwa, Polska powinna jak najszybciej zmienić opcję z negocjacyjnej na członkowską. Dlatego nie jest naszym celem tworzenie wyłomu w mechanizmach Wspólnoty dla realizacji narodowych, sprzecznych z unijnymi, celów. Chcemy jedynie poszukiwać możliwości umiejętnego wykorzystywania unijnych regulacji i procedur.

⇒ Jeszcze kilka lat temu, pytanie o możliwości wpływania przez narodowe rządy na politykę unijną odnośnie rynków rolnych w krajach członkowskich UE byłoby właściwie bezzasadne. Polityka rolna UE dotycząca rynków i cen, a także międzynarodowego handlu rolnego, była wyłączną domeną i odpowiedzialnością ponadnarodowych instytucji unijnych, a możliwości oddziaływania polityk narodowych były bardzo ograniczone. WPR jest jedną z niewielu dziedzin regulacyjnych, w których kompetencje UE sięgają tak daleko od momentu wprowadzenia wspólnej regulacji rynków wielu produk-

rolnych. W chwili, w której dany kraj stara się o członkostwo w UE, jego akcesja jest uzależniona od pełnej harmonizacji prawodawstwa krajowego z unijnym. Dotyczy to również polityki rolnej, która staje się przedmiotem kompetencji instytucji UE, przede wszystkim Komisji Europejskiej, Rady, a jeśli potrzeba, także Parlamentu Europejskiego. Zakres tych kompetencji i odnośne procedury określone zostały w Traktacie Rzymskim i wielu późniejszych regulacjach szczegółowych.

⇒ Sytuacja zmieniła się w czerwcu 2003 roku, kiedy to pod wpływem Średniookresowej Oceny Agendy 2000, Rada Ministrów Rolnictwa UE osiągnęła porozumienie w sprawie fundamentalnych reform WPR. Efektywne wdrożenie zasad i reguł nowej WPR stało się ważnym obowiązkiem rządów narodowych.

⇒ Nowy system wsparcia unijnego niesie krajom członkowskim większą swobodę w realizacji WPR zgodnie z własnymi narodowymi celami. W poszczególnych segmentach systemu możliwości są następujące:

- Implementacja **systemu jednolitych płatności** pozwala krajom członkowskim dokonać wyboru między różnymi opcjami, co ma wpływ na stopień „oderwania” dopłat od produkcji rolnej. Nowe kraje członkowskie UE mają też możliwość podniesienia pułapu dopłat bezpośrednich do 30% ponad wskaźnik unijny, tj. do 65% poziomu tych dopłat w UE w 2006 roku. Te dodatkowe środki mogą być wykorzystane dla wsparcia specyficznych sektorów rolnych. Muszą jednak być finansowane z narodowych budżetów lub ze środków przesuniętych (maksymalnie do 20%) z unijnych funduszy przeznaczonych w tych krajach na finansowanie rozwoju wiejskiego, ale tylko w ciągu pierwszych trzech lat członkostwa.

Dany kraj może też dopłacać alternatywnie do poziomu wsparcia, jaki istniał do momentu akcesji. Jednak w żadnym wypadku całkowity poziom wsparcia bezpośredniego nie może przekraczać 100% obecnego poziomu unijnego.

- Zasada **decoupling**. Chociaż zasada oderwania wsparcia od produkcji jest generalną zasadą UE od 2005 roku, kraje członkowskie mogą zdecydować o utrzymaniu części pomocy bezpośredniej w formie istniejącej dotychczas, tj. powiązanej z produkcją. Może tak być w przypadku kiedy istnieje uzasadniona obawa, że w wyniku przejścia do nowych form dopłat mogą wystąpić zakłócenia na rynkach rolnych lub zaniechanie określonej produkcji. Kraje członkowskie mogą wówczas zastosować różne opcje na poziomie krajowym lub regionalnym, ale tylko w ściśle zdefiniowanych warunkach i w ramach jasno określonych limitów. Możliwości są następujące:

- zachowanie 25% komponentu WPR w systemie jednolitej dopłaty rolnej (powierzchni bazowej dla zbóż lub innych upraw polowych) lub alternatywnie do 40% dodatkowej pomocy dla pszenicy twardej, w celu kontynuowania w wyżej wymienionej proporcji, dotychczasowego systemu wsparcia do hektara, a więc związanego z produkcją,
- 50% premii wypłacanych w produkcji owiec i kóz może być przyznawana jako dopłaty związane z produkcją,
- w sektorze bydła, kraje członkowskie mogą wybrać zachowanie 100% premii dla krów mamek i do 40% premii ubojowych jako dopłaty związane z produkcją. Alternatywnie mogą też zachować 100% premii lub do 75% specjalnej premii za osobniki płci męskiej,
- w sektorze mleka oderwanie dopłat od produkcji będzie stosowane z chwilą całkowitego wdrożenia reformy, tj. od 2007 roku. Kraje członkowskie mogą jednak wprowadzić zasadę „oderwania” od 2005 roku,
- wsparcie dla procesu suszenia i produkcji nasion oraz dopłaty bezpośrednie w regionach odległych nie muszą być objęte systemem jednolitej dopłaty rolnej.

Kraje członkowskie mają też możliwość wyboru między trzema modelami implementacji zasady oderwania wsparcia od produkcji:

- pierwszy, oparty na gospodarstwach rolnych, polega na dopłatach do hektara i nie powoduje redystrybucji tych dopłat między poszczególnymi gospodarstwami,

- drugi jest modelem regionalnym, w którym dopłaty są ustalane dla całego regionu zgodnie ze stałymi współczynnikami,
- trzeci, tzw. hybrydowy jest mieszanką obu poprzednich.

Kraje członkowskie mogą także decydować o wycofaniu do 10% niezwiązanych z produkcją dopłat bezpośrednich, do kopert narodowych i wykorzystaniu tych pieniędzy dla wsparcia specyficznego rodzaju rolnictwa ważnego dla ochrony środowiska naturalnego lub też dla poprawy jakości i marketingu produktów rolnych.

- Zasada ***cross-compliance*** wiąże prawo do ubiegania się o pomoc ze środków WPR ze spełnieniem szeregu statutowych wymogów i standardów prawnych i odpowiednią dbałością o ziemię. Te wymogi i warunki są określane przez kraje członkowskie. *Cross-compliance* jest integralną częścią filaru pierwszego WPR. Oznacza to, że nie jest współfinansowana przez kraje członkowskie, ale również to, że zasada ta jest obowiązująca i musi być stosowana w całości we wszystkich krajach UE. Jednakże zaangażowanie poszczególnych partnerów w implementację jest tu szczególnie ważne, gdyż jej realizacja wymaga instytucji administrującej.

Kraje członkowskie mają prawo wstrzymania lub redukcji wsparcia wypłacanego podmiotom, które nie przestrzegają wymogów warunkujących wypłaty. Dlatego chociaż wprowadzenie zasady *cross-compliance* jest obligatoryjne, kraje członkowskie mają tu istotny wpływ na sposób jej realizacji.

- **Polityka żywnościowa.** Kraje członkowskie mają prawo zablokowania importu produktów żywnościowych na gruncie zagrożenia ich bezpieczeństwa. Musi to być udowodnione przez właściwe służby odpowiedzialne za jego zachowanie. Jakkolwiek kraje członkowskie mają nadal znaczącą moc decyzyjną w sprawach bezpieczeństwa żywności, ulega ona pewnej erozji wraz z harmonizacją przepisów i procedur kontrolnych i handlowych w ramach Wspólnoty. Jednakże każde państwo unijne ma prawo definiowania własnych standardów żywnościowych.

⇒ Wydaje się, że nowy kierunek wspierania rolnictwa unijnego, dający więcej swobody krajom członkowskim w procesie decyzyjnym, zyskiwać będzie coraz większe znaczenie w przyszłości. W toczących się wokół nowej WPR dyskusjach często mówi się bowiem o „regionalizacji” pewnych środków tej polityki.

5. Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa

5.1. Analiza wyników ekonomicznych polskiego rolnictwa

Analiza wyników wartości produkcji, kosztów produkcji, subwencji i dochodów sektora rolniczego w 2004 roku oraz ich porównanie z wynikami roku 2003 i szacunek spodziewanych wyników rachunku ekonomicznego rolnictwa dla 2005 roku uprawniają do sformułowania następujących wniosków:

- ⇒ Koniunktura w rolnictwie w 2004 roku sprzyjała osiągnięciu wysokich dochodów. Złożyły się na to:
- duży wzrost wartości produkcji sektora rolniczego w porównaniu z rokiem 2003 (o 18,9%) wynikający ze wzrostu wolumenu (fizycznych rozmiarów produkcji) o 7,9% i cen o 10,2%,
 - wzrost wartości zużycia pośredniego o 13,1%, spowodowany wzrostem wolumenu o 4,1% i cen o 8,6%,
 - spektakularny, bo prawie dziesięciokrotny wzrost subwencji. W ocenie tej uwzględniono dwa rodzaje subwencji. Pierwszy rodzaj subwencji obejmuje dopłaty do produktów. Zaliczono tu subwencje z tytułu płatności uzupełniających, a także do uprawy chmielu, tytoniu i ziemniaków produkowanych z przeznaczeniem na skrobię. Udział tego rodzaju subwencji w produkcji sektora w cenach producenta wyniósł 6%, a w wartości produkcji roślinnej 12,3%. W 2003 roku udziały te były znacznie mniejsze – odpowiednio 1,0 i 2,0%. Drugi rodzaj subwencji stanowią dopłaty do „działalności produkcyjnej gospodarstw”. Zaliczono tu dopłaty do powierzchni użytków rolnych (jednolita płatność obszarowa), do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), do postępu biologicznego, do ochrony roślin, do rolnictwa ekologicznego i do kredytów obrotowych. Łączna kwota obu rodzajów subwencji w 2004 roku była prawie dziesięciokrotnie większa niż w 2003 roku.
- ⇒ Dochód przedsiębiorców rolnych, będący ich wynagrodzeniem i wynagrodzeniem ich rodzin za włożoną pracę (fizyczną i zarządczą) oraz własny kapitał wzrósł w cenach bieżących o 142,2%, a najważniejszym źródłem przyrostu dochodu był wzrost wartości produkcji. Udział przyrostu wartości produkcji w przyroście dochodu wyniósł +80,5%, subwencji +59,5%, zużycia pośredniego -36,1%, a pozostałych kosztów -3,9%. W latach 1998-2003 dochód w cenach bieżących zwiększał się tylko w tempie 0,5% rocznie.
- ⇒ Dochód realny przedsiębiorców rolnych, tj. dochód w cenach bieżących zdeflowany wskaźnikiem zmian cen towarów i usług gospodarstw domowych

rolników wzrósł o 132,6%, podczas gdy w latach 1998-2003 zmniejszał się w tempie 4,5% rocznie. Natomiast dochód realny na jednostkę pracy nieopłaconej (pracy przedsiębiorców i ich rodzin) wzrósł o 137,5%, podczas gdy w latach 1998-2003 malał w tempie 1,2% rocznie.

- ⇒ Wskaźniki techniczno-produkcyjne takie jak materiałochłonność, energochłonność, ziemiochłonność, majątkochłonność i pracochłonność produkcji poprawiły się. Jest to zgodne z tendencją zmian tych wskaźników w latach 1998-2003 uwarunkowaną postępującym procesem upraszczania produkcji i związaną ze wzrostem skali produkcji wymianą maszyn i środków transportu na bardziej wydajne, substytuowaniem pasz produkowanych w gospodarstwach przez pasze przemysłowe, stosowaniem wydajniejszych rodzajów nawozów mineralnych i doskonaleniem techniki nawożenia, czy wreszcie upowszechnieniem plenniejszych odmian roślin i produktywniejszych ras zwierząt.
- ⇒ Z szacunkowych danych wynika, że w 2005 roku w porównaniu z 2004 rokiem spadek wartości produkcji roślinnej był rekompensowany przez wzrost wartości produkcji zwierzęcej. W lepszej sytuacji byli rolnicy zajmujący się jednocześnie produkcją roślinną i zwierzęcą. Mieli oni możliwość przetwarzania na produkty zwierzęce taniejących zbóż (również z zapasów roku 2004), a także siana i kiszzonek. Zmiany kursu złotego do euro powodowały, że subwencje ulegały niewielkiemu zmniejszeniu, jednak dochód przedsiębiorców rolnych pozostawał prawie na tym samym poziomie.
- ⇒ W kolejnych latach można spodziewać się spadku cen jako skutku liberalizacji międzynarodowego handlu produktami rolnymi. Będą nadal utrzymane limity na wytwarzanie niektórych produktów, a subwencje unijne i krajowe będą prawdopodobnie po 2013 roku ograniczane. Głównym źródłem stabilizacji dochodów sektora rolniczego będzie zmniejszenie kosztów produkcji – poprawa wskaźników techniczno-produkcyjnych.

5.2. Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarcza różnych grup polskich gospodarstw rolniczych

Prowadząc oceny sytuacji ekonomicznej wybranych grup gospodarstw rolnych w Polsce i w pozostałych krajach UE, oceny dochodowości czynników produkcji oraz stopień wykorzystania dopłat przez gospodarstwa położone na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania sformułowano następujące wnioski:

- ⇒ Dochody polskich gospodarstw w 2004 roku były średnio nadal mniejsze o około 29% w porównaniu do dochodów badanych gospodarstw unijnych.

Przyczyną owego dystansu były między innymi niedostatki w technologii produkcji stosowanej w polskich gospodarstwach rolniczych, szczególnie w produkcji zwierzęcej. Dystans między średnimi kwotami dochodów obu porównywanych grup gospodarstw uległ jednak w 2004 roku wyraźnemu (o około 30 p.p.) zmniejszeniu w porównaniu do sytuacji roku poprzedniego.

- ⇒ Stwierdzono zarazem, że nieco ponad 26% badanych polskich gospodarstw (reprezentujących 8,6% towarowych i największych gospodarstw w kraju) osiągnęło wyniki korzystniejsze od wyników osiągniętych przez gospodarstwa unijne. I jedno, i drugie specjalizowały się w poszczególnych rodzajach produkcji roślinnej (typowe uprawy polowe, uprawa warzyw, produkcja sadownicza), bądź łączyły typową produkcję roślinną z chowem na niewielką skalę różnych gatunków zwierząt.
- ⇒ Jeśli dalsze analizy potwierdzą powyższe spostrzeżenia, wówczas mogą stać się one podstawą wyborów specjalizacji polskich gospodarstw w ramach gospodarstw całej Unii. Od pewnego czasu pojawiają się przecież głosy, że specjalizacja polskiego rolnictwa powinna nawiązywać do jego specyficznych cech. Jest nią przede wszystkim relatywnie duża powierzchnia użytków rolnych przypadająca na jednego mieszkańca kraju, w porównaniu do większości krajów unijnych. Predestynuje to polskie gospodarstwa do specjalizowania się w produkcji roślinnej. Za takim rozwiązaniem przemawia również inna przesłanka. Jest nią nadwyżka zasobów pracy istniejąca w polskich gospodarstwach, a zarówno warzywnictwo, jak i sadownictwo są gałęziami pracochłonnymi.
- ⇒ Specjalizacja polskich gospodarstw rolniczych w produkcji zwierzęcej jest sprawą otwartą. Sukces w tym zakresie zależy od możliwości odrobienia dystansu w rozwoju nowoczesnych technologii tego rodzaju produkcji, jaki dzieli gospodarstwa polskie od unijnych. Będzie to jednak trudne, ponieważ technologia jest tam stale udoskonalana. Rolnictwo krajów „starej” Unii stara się zachować prymat w produkcji zwierzęcej, bowiem słyszy się głosy tamtejszych działaczy rolnych o celowości specjalizowania się gospodarstw w tej produkcji. Będzie to możliwe tylko wtedy, gdy gospodarstwa rolne krajów unijnych utrzymają najwyższy poziom technologii.
- ⇒ Około 53% gospodarstw położonych na terenach ONW skorzystało ze wsparcia, wykorzystując nieco ponad połowę finansowych środków budżetowych przeznaczonych na ten cel. Ze wsparcia skorzystały gospodarstwa, które spełniły wymagania minimum rolnośrodowiskowego. Niespełnienie tych kryteriów przez pozostałe gospodarstwa położone na terenach ONW ograniczyło łączną kwotę wsparcia budżetowego gospodarstw rolniczych

o nieco ponad 1 mld zł. Wynosiło to około 7% dochodów całego polskiego rolnictwa w 2004 roku.

- ⇒ Ograniczenie kwoty wsparcia gospodarstw rolniczych położonych na terenach ONW było spowodowane również wprowadzeniem zasady tzw. modulacji. Zgodnie z nią z pełnej kwoty wsparcia korzystały jedynie gospodarstwa dysponujące obszarem do 50 ha użytków rolnych. Większe obszary otrzymały mniejsze wsparcie, a powierzchnie powyżej 300 ha użytków rolnych były go całkowicie pozbawione. Kwoty wsparcia dla gospodarstw były mniejsze tylko z tego powodu o 6-16%, zależnie od rodzaju obszarów ONW (obszary górskie, obszary nizinne – strefa I i strefa II oraz obszary o specjalnych utrudnieniach).
- ⇒ Pojawia się pytanie, czy w warunkach niepełnego wykorzystania środków służących wsparciu gospodarstw położonych na terenach ONW trzeba utrzymywać zasadę modulacji. W warunkach postępującej globalizacji stosunków rynkowych powinniśmy raczej wspierać większe i dobrze zarządzane gospodarstwa rolnicze, bo to one są (i będą nadal) głównym źródłem krajowych surowców służących produkcji żywności.

5.3. Procesy dostosowawcze zachodzące w wielkoobszarowych gospodarstwach rolniczych

Przeprowadzona ocena zmian dostosowawczych w wielkoobszarowych gospodarstwach popegeerowskich w 2004 roku w porównaniu do lat wcześniejszych oraz ocena zmian dostosowawczych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych (RSP) w 2004 roku w porównaniu do lat wcześniejszych pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ W 2004 roku w wielkoobszarowych gospodarstwach rolnych trwał proces zmian dostosowawczych do nowych warunków związanych z wejściem naszego kraju do struktur unijnych. Dotyczył on organizacji i zarządzania, czynników produkcji i procesów produkcyjnych. Przejawiało się to m.in. powiększaniem się udziału gospodarstw o wyższym stopniu prywatyzacji, co powiązane było ze zmniejszaniem się przeciętnego ich obszaru. Generalnie świadczy to o likwidacji pośrednich szczebli zarządzania i upraszczaniu struktur organizacyjnych, a zwłaszcza wzmacniania systemu motywacyjnego pracy.
- ⇒ W 2004 roku utrzymała się spadkowa tendencja w zatrudnieniu siły roboczej oraz wyraźny wzrost ekonomicznej wydajności pracy. Najwyższą wydajnością pracy charakteryzowały się gospodarstwa dzierżawione i właściciele (zakupione), a wyraźnie niższą gospodarstwa jednoosobowych spółek Agencji

i RSP. Podobnie jak w latach wcześniejszych, w 2004 roku zaobserwowano dość znaczne natężenie zmian obszarów poszczególnych gospodarstw. Wśród zmieniających obszar, większość gospodarstw zmniejszyła powierzchnię.

- ⇒ Pomimo pogorszenia koniunktury w latach 2000-2004, sprywatyzowane gospodarstwa popegeerowskie utrzymały przeciętnie rozszerzony poziom reprodukcji majątku trwałego. Jednakże rozszerzonego poziomu nie utrzymały RSP. Inwestowano głównie w maszyny i urządzenia podnoszące wydajność pracy. W 2004 roku zaobserwowano pewne wyhamowanie w inwestowaniu. Ograniczyły inwestowanie zwłaszcza gospodarstwa dzierżawione, zakupione i spółdzielcze. Znaczna część tych gospodarstw przełożyła inwestowanie na 2005 rok. Podyktowane to było chęcią skorzystania z funduszy pomocowych UE, wspierających inwestycje (SPO, PROW).
- ⇒ Nadal gospodarstwa wielkoobszarowe poszukują szans rozwoju w ograniczaniu lub likwidacji kierunków produkcji mniej opłacalnych. Prowadzi to do upraszczania, a nawet specjalizacji produkcji.
- ⇒ W ostatnim roku w działalności gospodarczej wielkoobszarowych gospodarstw wyraźnie spadło znaczenie przetwórstwa rolnego i usług, a wzrosło znaczenie produkcji rolniczej.
- ⇒ Urynkowienie gospodarki wzmocniło znaczenie działu roślinnego, a ograniczyło zwierzęcego. Wzrosło zainteresowanie uprawą roślin towarowych bardziej opłacalnych, takich jak pszenica, kukurydza na ziarno, rzepak i buraki cukrowe. Integracja z UE zmieniła relacje cenowe na korzyść produkcji zwierzęcej. W produkcji zwierzęcej zaobserwowano wzrost zainteresowania gospodarstw produkcją mleka oraz żywca wołowego i drobiowego. Prawdopodobnie wzrośnie również produkcja żywca trzody chlewnej. Natomiast nadal nie obserwuje się zainteresowania chowem owiec.
- ⇒ Po wejściu do Unii Europejskiej praktykowana jest w dalszym ciągu zasada ekstensywnej organizacji produkcji (duży udział zbóż, niewielka obsada zwierząt), a jednocześnie intensywnej produkcji (dość znacznych nakładów środków produkcji w przeliczeniu na jednostkę powierzchni). Sukcesu ekonomicznego gospodarstwa te nadal poszukują w intensywnej produkcji, ale nie dotyczy to wszystkich gospodarstw. Prawie 2% z nich, o słabszych glebach i z większym udziałem trwałych użytków zielonych, zaczęło rozwijać produkcję ekologiczną. Jest to nowe zjawisko związane z wejściem Polski do struktur unijnych.
- ⇒ Obserwuje się dalszy wzrost wydajności jednostkowych w produkcji roślinnej i zwierzęcej (plony, dzienne przyrosty zwierząt, mleczność). Z upływem

lat zauważa się wzrost techniczno-produkcyjny efektów gospodarowania na korzyść podmiotów wielkoobszarowych.

- ⇒ W pierwszym roku po integracji, sytuacja ekonomiczno-finansowa wielkoobszarowych gospodarstw uległa bardzo intensywnej poprawie. Po uwzględnieniu w przychodach wszystkich gospodarstw, naliczonych za 2004 rok dopłat bezpośrednich i z tytułu gospodarowania w niekorzystnych warunkach, wskaźnik rentowności osiągnął poziom 14,8% w gospodarstwach popegeerowskich i 9,9% w RSP. Wskaźnik rentowności był więc około trzykrotnie wyższy niż w 2003 roku. Rentowność produkcji bez dopłat unijnych byłaby wyraźnie niższa. Dopłaty te stanowiły bowiem ponad 55% wypracowanego w tym roku zysku (od 48,2% w gospodarstwach zakupionych do 56,5% w gospodarstwach dzierżawionych). Natomiast w RSP całość nadwyżki finansowej pochodziła z dopłat unijnych.
- ⇒ Wyraźna poprawa sytuacji ekonomiczno-finansowej w 2004 roku to przede wszystkim efekt wyjątkowo korzystnych dla rolnictwa warunków pogodowych. Przy zbliżonych nakładach środków produkcji, gospodarstwa te osiągnęły znacznie wyższe plony podstawowych roślin (około 39%).
- ⇒ Poprawie sytuacji ekonomiczno-finansowej sprzyjał również rynkowy układ cen. Korzystnie kształtowały się ceny buraków cukrowych, ziemniaków, częściowo rzepaku, a przede wszystkim produktów zwierzęcych. Przy czym ceny na buraki cukrowe i produkty zwierzęce nie spadły, a wzrosły. W przypadku żywca wieprzowego był to efekt cyklu świńskiego (spadek produkcji), a pozostałych produktów raczej integracji z UE. W 2004 roku wskaźnik nożyc cen wzrósł do 102,2, wobec 97,5 w 2003 roku i tylko 90,9 w 2002 roku. Jednakże w 2005 roku ceny produktów rolnych, zwłaszcza zbóż, mleka i żywca wieprzowego znacznie się obniżyły, a ceny środków do produkcji rolnej wzrosły. W rezultacie nożyce cen w okresie od stycznia do września 2005 roku wyniosły tylko 94. Taki stan może bardzo istotnie pogorszyć sytuację ekonomiczną wielkoobszarowych gospodarstw w 2005 roku i w latach następnych o przeciętnych urodzajach.
- ⇒ Poprawy sytuacji ekonomiczno-finansowej w 2004 roku należy dodatkowo upatrywać w procesach dostosowawczych, m.in. w redukcji zatrudnienia, w zmianach kierunku produkcji i w racjonalizacji nakładów.
- ⇒ Największą poprawę sytuacji ekonomicznej w 2004 roku osiągnęły gospodarstwa ukierunkowane wielostronnie, a najmniej ukierunkowane na produkcję roślinną. Natomiast pierwszy rok integracji Polski z UE nie poprawił, a pogorszył sytuację ekonomiczną gospodarstw rybackich.

- ⇒ Sytuacja ekonomiczno-finansowa wielkoobszarowych gospodarstw pozostała nadal bardzo wyraźnie zróżnicowana. W ostatnim roku zauważa się jednak wyraźny spadek udziału gospodarstw ponoszących straty, a wzrost liczby gospodarstw osiągających zyski.
- ⇒ W 2004 roku straty poniosło 6,4% gospodarstw popegeerowskich oraz 4,3% RSP. Gospodarstw ze stratami było więc wyraźnie mniej niż w latach wcześniejszych. Jednakże w najbliższych latach udział takich gospodarstw najprawdopodobniej wzrośnie.
- ⇒ Z badań wynika, iż występuje pilna potrzeba prawnego wzmocnienia trwałości dzierżawy i do tego w dłuższym wymiarze czasowym. Brak pewności gospodarowania rodzi potrzebę wykupienia od ANR majątku, a to zmniejsza zasoby gotówkowe gospodarstw i zwiększa napięcia w zakresie płynności finansowej. Wolne środki finansowe powinny być przeznaczone na modernizację tych gospodarstw, co zwiększyłoby ich konkurencyjność. Należałoby również zmodyfikować dopłaty do niekorzystnych warunków gospodarowania. Modułacja obszarowa powinna być zlikwidowana, lub w ostateczności ograniczona do dwóch wielkości, np. w terenach nizinnych do 180 i 90 zł/1 ha. Jednocześnie dopłaty te powinny obejmować cały obszar gospodarstwa niezależnie od jego wielkości, a więc również obszar powyżej 300 ha UR. Zwiększyłoby to szanse rozwoju i konkurencji na rynku gospodarstw większych, położonych w rejonach o trudnych warunkach gospodarowania.

6. Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich

6.1. Czynniki marginalizacji i konkurencyjności w strukturze społeczno-ekonomicznej polskiej wsi po akcesji do UE

Prowadzona analiza podstawowych trendów w strukturze społeczno-demograficznej ludności wiejskiej, głównych zagadnień charakteryzujących problemy rozwoju polskiej wsi, zagadnień polaryzacji sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw rolnych oraz związanych z nimi rodzin, a także rozpoznanie problemów czynnika ludzkiego i aktywności ekonomicznej ludności zamieszkującej gospodarstwa rolne pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ W środowisku wiejskim, tak jak i w całym społeczeństwie pierwszorzędne znaczenie różnicujące położenie społeczno-ekonomiczne ludności ma jej wiek, płeć, wykształcenie, a także status materialny. Badania wykazały, że

zarówno duże zasoby ludzkie na wsi, jak i stosunkowo duży udział dzieci i młodzieży oraz osób w wieku produkcyjnym stwarzają podstawy rozwoju środowiska wiejskiego i czynią go prorozwojowym.

- ⇒ Na potencjalne możliwości rozwoju wskazuje relacja liczby osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Ogółem na wsi na 100 osób w wieku produkcyjnym, w 2002 roku, przypadało 72 osoby w wieku nieprodukcyjnym, wobec 55 osób w mieście. Chociaż obecnie relacja ta jest bardzo niekorzystna z punktu widzenia aktywności zawodowej społeczeństwa, to ukazuje, że w przyszłości czynnik ten stwarza potencjalne możliwości rozwoju, gdyż dzisiejsza grupa dzieci i młodzieży, już w bliskiej przyszłości stanowić będzie liczną grupę osób w wieku produkcyjnym.
- ⇒ Niski jest poziom wykształcenia ludności wiejskiej. Niezmiennie społeczność wiejska cechuje się niższym niż w miastach udziałem absolwentów szkół kształcących na poziomie stwarzającym dobry start zawodowy. Należy podkreślić, iż zaobserwowano nieznaczną poprawę poziomu wykształcenia mieszkańców wsi. Budzi to pewne nadzieje oraz rokuje na lepsze perspektywy na zmniejszanie się niekorzystnych relacji odnośnie poziomu wykształcenia ludności miejskiej i wiejskiej. W porównaniu z rokiem 1988, w roku 2002 dwukrotnie wzrósł odsetek ludności wiejskiej z wykształceniem wyższym oraz znacznie powiększył się udział osób z wykształceniem średnim i policealnym. Odnotowano także wzrost odsetka ludności z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Zmniejszył się natomiast odsetek ludności z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym. Można zatem uznać, że każde następne pokolenie na wsi jest lepiej wykształcone niż poprzednie.
- ⇒ Wśród czynników warunkujących aktywność zawodową ludności związanej z rolnictwem wyróżniono cechy demograficzne pracujących w rolnictwie (takie jak wiek i wykształcenie), wielkość obszarową gospodarstwa oraz przeznaczenie jego produkcji. Zauważono, że trudności na rynku pracy dotyczą przede wszystkim ludzi młodych, co nie sprzyja podejmowaniu decyzji prorodzinnych.
- ⇒ Problemem obszarów wiejskich jest ciągle istotny nadmiar niewykorzystanej siły roboczej na wsi, znaczne upośledzenie ludności wiejskiej na rynku pracy oraz związane z tym wysokie bezrobocie rejestrowane i ukryte na wsi. Jeszcze w latach dziewięćdziesiątych gospodarstwa rolne absorbowały znaczną część zbędnej siły roboczej. Obecnie rolnictwo, żeby być konkurencyjną gałęzią gospodarki, musi pozbywać się osób, dla których nie ma zajęcia. Zarysowują się więc tendencje do racjonalizacji zatrudnienia w tym sektorze i angażowania do pracy w gospodarstwach rolnych tylko osób tam niezbędnych.

- ⇒ Niewielka jest aktywność ekonomiczna i społeczna mieszkańców wsi. Przejawia się ona rozpowszechnieniem postaw bierności co utrudnia tak ważny obecnie rozwój przedsiębiorczości. Te cechy wiejskiej społeczności stanowią istotną barierę w stymulowaniu procesów rozwojowych.
- ⇒ Na poprawę jakości czynnika ludzkiego na wsi ograniczająco oddziałuje trudny dostęp do placówek specjalistycznej opieki zdrowotnej oraz zbyt powolny wzrost skolaryzacji na poziomie średnim i wyższym.
- ⇒ Analiza cech społeczno-ekonomicznych ludności wiejskiej wskazuje na potrzebę działań:
 - w dziedzinie edukacji, głównie w celu zapewnienia dostępu do szkół umożliwiających lepszy start zawodowy,
 - w zakresie zwiększania aktywności lokalnych środowisk na rzecz wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa, a zwłaszcza rozszerzania nierolniczych dziedzin gospodarczych,
 - uaktywnienia prospołecznych postaw w celu upowszechniania oddolnych inicjatyw w podejmowaniu nowych dziedzin działalności gospodarczej,
 - racjonalnego wykorzystywania funduszy unijnych nie tylko tych przeznaczonych bezpośrednio dla wsi czy rolnictwa, ale także i tych, które są przeznaczone na rozwój regionalny.

6.2. Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym

Podjęta próba określenia strategii rozwoju gospodarstw rolnych w perspektywie kilkunastu lat, zdefiniowanie zasięgu i konsekwencji zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym oraz analiza uwarunkowań rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po akcesji Polski do UE pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Makroregion środkowozachodni (woj. wielkopolskie i kujawsko-pomorskie) posiada 32% gospodarstw wysokotowarowych, a więc zdolnych do odtwarzania potencjału produkcyjnego i realizującego znaczącą produkcję towarową. Makroregion ten posiada także 26,8% gospodarstw średniotowarowych, które obecnie realizują jeszcze produkcję towarową, ale nie posiadają zdolności do odtwarzania majątku produkcyjnego. Te gospodarstwa ulegają degradacji. Pozostała część gospodarstw makroregionu nie jest zdolna ani do realizacji znaczącej produkcji towarowej, ani do reprodukcji majątku produkcyjnego.

- ⇒ Makroregion środkowowschodni posiada tylko 14,6% gospodarstw rolnych realizujących produkcję towarową o wartości ponad 30 tys. zł rocznie. Tylko te gospodarstwa są zdolne do odtwarzania majątku produkcyjnego. Około 85,4% gospodarstw rolnych, nawet jeśli realizuje jakąkolwiek produkcję towarową, nie posiada zdolności do reprodukcji, a więc do odtwarzania majątku produkcyjnego. Makroregion ten posiada także 21,4% gospodarstw realizujących produkcję towarową od 10 do 30 tys. zł rocznie na 1 gospodarstwo. Makroregion ten (woj. lubelskie, podlaskie, mazowieckie i łódzkie) wymaga interwencji państwa zmierzającej do zwiększenia liczby gospodarstw rozwojowych. Makroregion środkowowschodni posiada dużo ludzi i znaczną część dobrych gleb, bogate tradycje produkcyjne. Podwojenie w nim liczby gospodarstw zdolnych do odtwarzania potencjału produkcji to minimum potrzeb, jakie trzeba zaspokoić.
- ⇒ Makroregion południowo-wschodni posiada tylko 4,3% gospodarstw rolnych, które sprzedają produkcję towarową o wartości ponad 30 tys. zł rocznie. Tylko więc 4,3% gospodarstw posiada (lub posiadać będzie po otrzymaniu dopłat bezpośrednich) zdolność do odtwarzania potencjału produkcyjnego. To grozi zapaścią rolnictwa. Makroregion ten (woj. świętokrzyskie, małopolskie, podkarpackie i śląskie) posiada także 22,7% gospodarstw rolnych, które sprzedają rocznie produkcję o wartości od 10 do 30 tys. zł na 1 gospodarstwo. Z tego 45% wartości produkcji towarowej przeznaczają na koszty produkcji. Nie są one w stanie odtwarzać majątku produkcyjnego.
- ⇒ Makroregion południowo-zachodni posiada 17,4% gospodarstw mających zdolność do reprodukcji prostej bądź rozszerzonej. Tak więc 82,6% gospodarstw nie ma zdolności do odtwarzania majątku produkcyjnego. Makroregion ten (woj. dolnośląskie, lubuskie i opolskie) ma także 22,7% gospodarstw, które sprzedają produkcję towarową o wartości od 10 do 30 tys. zł na 1 gospodarstwo. One jednak nie stanowią gospodarstw rozwojowych, ponieważ ulegają degradacji.
- ⇒ Makroregion północny posiada 26,2% gospodarstw towarowych sprzedających produkcję towarową o wartości ponad 30 tys. zł. Te gospodarstwa mają zdolność do odtwarzania majątku produkcyjnego. Makroregion ten (woj. zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie) posiada też 22% gospodarstw średniotowarowych, których produkcja towarowa jest niższa od 30 tys. zł na 1 gospodarstwo. Ta grupa gospodarstw rolnych ulega degradacji. Makroregion północny jest w stanie społecznej zapaści. Posiada relatywnie najwięcej ludności wykluczonej, tj. żyjącej poza kontaktem ze społeczeństwem cywilizowanym, mającym pracę itp. W tym regionie setki załóg byłych PGR stały się ludnością wykluczoną z rozwoju cywilizacyjnego.

- ⇒ Rolnictwo polskie składa się z niedostatecznie licznej grupy gospodarstw rolnych rozwojowych, tj. takich, które są zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego. Polska posiada tylko około 215 tys. gospodarstw odtwarzających swój potencjał.
- ⇒ Celowa jest koncentracja uwagi państwa na wykształtowaniu spośród gospodarstw średniotowarowych, ale niezdolnych do samoodtwarzania potencjału produkcyjnego – dodatkowej (liczącej około 250-300 tys. gospodarstw) grupy gospodarstw rozwojowych. W efekcie w Polsce powinno istnieć łącznie około 500 tys. gospodarstw towarowych zdolnych do konkurencji. W przeciwnym razie kraj nasz nie osiągnie samowystarczalności żywnościowej i będzie stopniowo przegrywać konkurencję z państwami, które posiadają rolnictwo złożone z gospodarstw rozwojowych. Polsce potrzebna jest grupa około 500 tys. gospodarstw rozwojowych, aby rolnictwo mogło zatrudniać co najmniej jeszcze przez 15 lat nie mniej niż 2,0 mln ludzi w wieku produkcyjnym. Nie posiadamy możliwości zatrudnienia ludzi odchodzących z rolnictwa. Celem powinno być podjęcie starań, aby pomoc unijna mogła być kierowana na przekształcanie gospodarstw średniotowarowych na wysokotowarowe. Trzeba dokonać redystrybucji pomocy unijnej tak, aby możliwe było umocnienie średniotowarowych gospodarstw rolnych.
- ⇒ Polska powinna opracować program poprawy struktury agrarnej, który doprowadzi do prywatyzacji ziemi popegeerowskiej i stworzy w oparciu o procesy prywatyzacji stabilną strukturę agrarną. Doktryna ideologiczna, w myśl której Polska powinna wydzierżawiać ziemię, aby utrzymywać obszarnicze gospodarstwa rolne nie ma żadnego uzasadnienia. Żaden kraj europejski nie utrzymuje takiej doktryny. Jest to błędna doktryna. Utrzymując ją stracimy okres przejściowy, który nam pozwala na samodzielne rozwiązanie problemu.

6.3. Rola działalności nierolniczej w kształtowaniu nowych struktur na obszarach wiejskich

Prowadzone analizy w zakresie określenia zmian jakie zaszły w strukturze społeczno-ekonomicznej ludności niechłopskiej, wielkości populacji ludności niechłopskiej w latach 1996-2002, sytuacji ekonomicznej i źródeł utrzymania rodzin niechłopskich, analizy różnicowania przestrzennego rodzin nierolniczych, określenia ruchliwości społecznej wiejskiej ludności bezrolnej i jej wpływu na kształtowanie się grupy bezrolnych oraz związku tego procesu z przemianami zachodzącymi w obrębie rolnictwa, charakterystyka struktury

społeczno-demograficznej populacji bezrolnych mieszkańców wsi, poziomu aktywności ekonomicznej wiejskiej ludności bezrolnej oraz charakterystyka wybranych elementów sytuacji socjalno-bytowej rodzin bezrolnych pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Ludność wiejska żyjąca poza gospodarstwami rolnymi stanowi coraz bardziej znaczącą część mieszkańców wsi. Z przeprowadzonych badań wynika, że 54% rodzin zamieszkałych na wsi żyje poza gospodarstwem rolnym. Powiększanie się udziału ludności żyjącej poza gospodarstwami rolnymi ma wieloaspektowe znaczenie przy określaniu przemian zachodzących na obszarach wiejskich. Przede wszystkim świadczy to o pomniejszaniu się roli rolnictwa w wyznaczaniu sytuacji ekonomicznej mieszkańców wsi. W okresie ostatnich kilkunastu lat to ograniczenie stosunkowo szybko zaczęło się pogłębiać.
- ⇒ Udział rodzin niechłopskich na wsi jest także zróżnicowany przestrzennie. Na niektórych obszarach, a zwłaszcza w Polsce południowo-zachodniej i północnej, udział tej grupy stanowi nawet trzy czwarte ogółu rodzin wiejskich. Na wschodzie kraju, a więc tam, gdzie gospodarstwa rolne cechowały się szczególnie tradycyjnymi formami powiązań rodzinnych, niezależnie od statusu ekonomicznego poszczególnych osób, prawie połowę wiejskiej społeczności tworzą rodziny bezrolne.
- ⇒ Przemiany ustrojowe odegrały istotną rolę w wyodrębnianiu się ludności niechłopskiej. Grupę tę zaczęli zasilać emeryci opuszczający gospodarstwa rolne, co było spowodowane zwiększeniem zainteresowania młodych mieszkańców wsi podejmowaniem gospodarstw drogą sukcesji. Do przyczyn odchodzenia od rolnictwa należy zaliczyć również zmiany, jakie nastąpiły w tym dziale gospodarki pod wpływem nowych uwarunkowań makroekonomicznych, a zwłaszcza działalności w warunkach dużej konkurencji oraz konieczności ograniczania kosztów produkcji. Wobec znacznego rozdrobnienia agrarnego, które cechuje polskie gospodarstwa, bardzo szybko narastać zaczęło bezrobocie ukryte w rolnictwie i niezależnie od skali nierównowagi na rynku pracy, to właśnie sytuacja w rolnictwie wymuszać zaczęła poszukiwanie innego źródła przychodów pieniężnych. W efekcie, mimo że grupa wiejskich rodzin bezrolnych bardzo silnie odczuła wszystkie ujemne konsekwencje restrukturyzacji gospodarki, liczebne powiększanie się tej kategorii wiejskich rodzin nie uległo zahamowaniu.
- ⇒ Według źródeł utrzymania rodziny niechłopskie po połowie dzielą się na zarobkowe i emeryckie. Przeważająca część rodzin utrzymujących się z zarobków czerpała swoje dochody tylko z jednego źródła, co przekładało się na

ogólnie relatywnie niski poziom warunków bytowych tych rodzin. Podział według głównego źródła dochodu wykazał znaczące zróżnicowanie regionalne. Na terenach południowych i północnych, a więc tam gdzie w skład bezrolnych wchodziły osoby relatywnie młode, a rozwój obszarów wiejskich od wielu lat łączył się z rozpowszechnieniem pracy poza rolnictwem, stosunkowo najwięcej rodzin utrzymywało się z zarobkowania. Odmienna sytuacja dotyczyła środkowych części kraju. Na tych obszarach, zwłaszcza w okresie transformacji ustrojowej, do grona rodzin bezrolnych licznie napływali emerytowani rolnicy. W konsekwencji ludność bezrolna zamieszkała na wymienionych terenach cechowała się relatywnie dużym udziałem osób w starszym wieku oraz rodzin, których dochody pochodziły głównie ze świadczeń emerytalnych i rentowych.

- ⇒ Pomimo iż większość utrzymujących się z zarobkowania stanowią rodziny, których dochody pochodziły z pracy najemnej, to na uwagę zasługują również te, które posiadały przychód z prowadzenia działalności gospodarczej prowadzonej na własny rachunek. Rodziny dla których jest to główne źródło utrzymania ciągle stanowią niewielki procent ogółu rodzin zarobkujących. Do przyczyn takiej sytuacji należy zaliczyć przede wszystkim brak doświadczenia w zakresie prowadzenia własnej firmy, ponieważ przed transformacją ustrojową najsilniejszy wpływ na liczebność i status bezrolnych miał chłonny rynek pracy. Istotne znaczenie mają również utrudnienia wynikające z ograniczeń kapitałowych i niskiego poziomu kwalifikacji zawodowych osób z tej grupy. Z przeprowadzonych badań wynika, że w grupie rodzin bezrolnych rozpowszechnienie działalności gospodarczej na własny rachunek następowało na zasadzie włączania się w już wcześniej zaawansowane procesy wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Przykładem takich zależności był relatywnie wysoki odsetek rodzin bezrolnych utrzymujących się z pracy na własny rachunek w makroregionie południowo-wschodnim. Jest to teren o dużym rozdrobieniu agrarnym i wieloletnich tradycjach zarobkowania ludności wiejskiej.
- ⇒ Charakterystyka wiejskich rodzin bezrolnych wykazała jak istotne znaczenie dla rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów wiejskich ma wzrost rozpowszechnienia nierolniczej działalności gospodarczej oraz jak istotna jest rola badanej grupy w procesach zachodzących w obrębie zasobów pracy w gospodarstwie rolnym oraz jej wpływ na tendencje przeobrażeń w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi.

6.4. Instytucjonalne czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich

Przeprowadzona analiza systemu instytucjonalnego działającego w sferze przedsiębiorczości, kapitału ludzkiego, społeczeństwa obywatelskiego, gospodarki przestrzennej i ekologicznej na obszarach wiejskich pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Instytucjonalizacja obszarów wiejskich jest procesem wytwarzania się wzorców zachowań zbiorowych, w przypadku których prawo i inne uwarunkowania formalne i nieformalne (otoczenie instytucjonalne) są istotnym kontekstem, ale nie jedynym czynnikiem ich treści i sposobu przejawiania się. Istotną rolę odgrywają również organizacje – jako organizacyjny wyraz otoczenia instytucjonalnego oraz mechanizmy określające procesy podejmowania i kształtowania zachowań podmiotów biorących udział w procesie rozwoju obszarów wiejskich.
- ⇒ Dokonująca się instytucjonalizacja nie nadąża za procesami zachodzącymi na obszarach wiejskich lub nie wszystkie dokonania mają prorozwojowy charakter.
- ⇒ Instytucjonalizacja na rzecz rozwoju obszarów wiejskich dokonywana jest w znacznym stopniu przez organizacje powoływane doraźnie w celu wykonania określonych zadań. Jednak niewielki jest udział organizacji, które wspierałyby w dalszych etapach proces rozwoju obszarów wiejskich. Nacisk powinien iść na koordynację działań w strukturach poziomych i pionowych.
- ⇒ W procesie rozwoju obszarów wiejskich największą rolę odgrywają organizacje publiczne (rządowe i samorządowe). Mają one możliwość gromadzenia informacji i posiadają ogromną wiedzę na temat określonych problemów na obszarach wiejskich, a także skutecznie wpływają na zachowanie ludzi. Podstawą wszelkich działań tych organizacji na rzecz rozwoju obszarów wiejskich jest możliwość pozyskiwania z różnych źródeł środków finansowych, które odgrywają bardzo ważną rolę w działalności inwestycyjnej.
- ⇒ Instytucjonalizacja obszarów wiejskich uzyskała także określone znaczenie pod wpływem pomocy Unii Europejskiej. Znaczna część tej pomocy adresowana jest na tworzenie podstaw instytucjonalnych, demokracji, gospodarki rynkowej i społeczeństwa obywatelskiego.
- ⇒ Podstawowe problemy wynikające z funkcjonowania obecnego systemu instytucjonalnego oraz ich konsekwencji dla rozwoju obszarów wiejskich występują w zakresie norm, organizacji i mechanizmów:

Problemy	Konsekwencje
<u>W zakresie norm</u>	
<ul style="list-style-type: none"> • Zbyt ogólna definicja konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju. 	<ul style="list-style-type: none"> • Wiele działań na rzecz rozwoju gospodarczego może być potraktowane jako łamanie konstytucji z uwagi na oddziaływanie na środowisko.
<ul style="list-style-type: none"> • Znikome uregulowania w zakresie kształtowania społeczeństwa obywatelskiego. 	<ul style="list-style-type: none"> • Niska aktywność społeczna ludności wiejskiej, zdolność angażowania się ludzi jest ograniczona do sytuacji dających korzyści finansowe.
<ul style="list-style-type: none"> • System edukacji dzieci i młodzieży oraz kształcenia dorosłych w niewielkim stopniu uwzględnia różnice pomiędzy miastem a wsią. 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak odpowiedniego systemu wsparcia finansowego, który uwzględniałby różnice poziomu wykształcenia, dochodów ludności oraz dostępności usług z zakresu edukacji i oświaty powoduje narastanie różnic pomiędzy jakością kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich i miejskich.
<ul style="list-style-type: none"> • Brak odpowiednich rozwiązań regulujących własność ziemi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Wolniejsze zmiany struktury obszarowej w rolnictwie oraz rozłogu gospodarstw rolnych.
<ul style="list-style-type: none"> • Brak procedur nakładających na organizacje pozarządowe obowiązek aktualizacji informacji o zaprzestaniu działalności. 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak aktualnych informacji o faktycznie działających organizacjach – zniechęca społeczność do zaangażowania w ich działalność.
<u>W zakresie organizacji</u>	
<ul style="list-style-type: none"> • Nadmierne rozproszenie kompetencji w zakresie rozwoju gospodarczego, społecznego i ekologicznego obszarów wiejskich. 	<ul style="list-style-type: none"> • Powoduje to wzrost kosztów koordynacji działań oraz ich kontroli.
<ul style="list-style-type: none"> • Zbyt rozbudowany system opiniowania podejmowanych przedsięwzięć. 	<ul style="list-style-type: none"> • Powstaje ryzyko wydłużenia procesu decyzyjnego. Wydawane opinie nie mają mocy wiążącej dla organu zobligowanego do ich uzyskania, co prowadzi do uzyskiwania opinii o rutynowym charakterze.
<ul style="list-style-type: none"> • System finansowania samorządów terytorialnych nie motywuje do zwiększenia zaangażowania w rozwój rolnictwa. 	<ul style="list-style-type: none"> • W skrajnych sytuacjach tempo poprawy warunków życia ludności związanej z gospodarstwami rolnymi jest znacznie słabsze.
<ul style="list-style-type: none"> • Brak kategoryzacji organizacji pozarządowych, która zwiększałaby rangę organizacji o znaczących osiągnięciach w dziedzinie rozwoju obszarów wiejskich. 	<ul style="list-style-type: none"> • Wiele organizacji powstaje jedynie ze względu na okazjonalne możliwości realizacji różnych projektów rozwojowych. Cele ich działalności są z reguły czysto komercyjne, a efekty w postaci zwiększenia tempa rozwoju znikome.
<ul style="list-style-type: none"> • Niewielki udział organizacji prywatnych w działaniach na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ograniczony dopływ kapitału prywatnego.

W zakresie mechanizmów	
<ul style="list-style-type: none"> • Rozbudowane procedury administracyjne związane z koordynacją, realizacją i finansowaniem działań na rzecz rozwoju. 	<ul style="list-style-type: none"> • Wysokie koszty administracyjne i wydłużony czas realizacji zadań rozwojowych.
<ul style="list-style-type: none"> • Mało rozbudowany system współpracy sektora prywatnego z publicznym w zakresie zwiększenia kapitału ludzkiego. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ograniczone możliwości finansowania kształcenia ludności wiejskiej oraz brak możliwości rozszerzenia rynku zbytu produktów i usług o ten segment.
<ul style="list-style-type: none"> • Niskie dochody ludności wiejskiej. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ograniczone możliwości współfinansowania przedsięwzięć rozwojowych.

⇒ Kompatybilność otoczenia instytucjonalnego i struktur organizacyjnych zależy w dużym stopniu od polityki państwa. W związku z tym konieczne są działania państwa stymulujące kształtowanie otoczenia instytucjonalnego sprzyjającego tworzeniu i umacnianiu struktur organizacyjnych, które są niezbędne w procesie rozwoju obszarów wiejskich. Istotne znaczenie ma zwiększenie kompetencji terenowej administracji publicznej, a zwłaszcza samorządu terytorialnego, co może w konsekwencji przyczynić się do podniesienia konkurencyjności obszarów wiejskich.

6.5. Gospodarstwa wysokotowarowe w rolnictwie chłopskim

Z przeprowadzonych analiz zmierzających do określenia skali występowania gospodarstw wysokotowarowych w rolnictwie chłopskim i ich rozmieszczenia przestrzennego oraz analizy w zakresie identyfikacji czynników wyznaczających możliwości zwiększania siły ekonomicznej gospodarstw wynikają następujące wnioski:

- ⇒ W rolnictwie chłopskim ma miejsce proces formowania się sektora wysokotowarowego, o poziomie sprawności technicznej i społecznej porównywalnej ze skutecznością sektorów nierolniczych, zdolnego do konkurencji na rynku krajowym i międzynarodowym. Kształtowanie się kategorii jednostek wysokotowarowych w rolnictwie chłopskim ma charakter stały.
- ⇒ Skala występowania gospodarstw wysokotowarowych jest nadal stosunkowo niewielka, mimo że w latach 1992-2005 udział takich jednostek wzrósł dwukrotnie, tj. z nieco ponad 6 do około 12%.
- ⇒ Gospodarstwa wysokotowarowe występowały najczęściej w grupie jednostek cechujących się relatywnie dużym obszarem, kierowanych przez względnie młodych mężczyzn, często posiadających wykształcenie rolnicze.
- ⇒ Pomimo stosunkowo niewielkiej liczebności, grupa gospodarstw wysokotowarowych decyduje o ilościowym, jakościowym i asortymentowym stanie

rynku rolnego. W 2005 roku blisko dwie trzecie rolniczej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego zostało wytworzone w jednostkach wysokotowarowych. Ich grupa już w 2000 roku uprawiała ponad 31% ziemi rolniczej będącej w użytkowaniu rolników indywidualnych i posiadała ponad jedną trzecią pogłowia zwierząt inwentarskich, których chów cechował relatywnie duży zakres koncentracji. Ponadto dysponowała ona ponad 40% parku maszynowego będącego w posiadaniu gospodarstw chłopskich, który charakteryzowały się nie tylko stosunkowo dużą nowoczesnością, ale przede wszystkim kompleksowością.

- ⇒ Występowały istotne rozbieżności przestrzenne w częstość występowania gospodarstw wysokotowarowych. Mają one swe źródło w historycznie ukształtowanych terytorialnych różnicach w poziomie rozwoju gospodarczego poszczególnych części kraju (zwłaszcza rolnictwa). Te dysproporcje, jak również odmienności kulturowe i mentalne, różnie ukształtowały możliwości produkcyjne oraz niejednakowo oddziaływały na procesy adaptacyjne gospodarstw. W rezultacie gospodarstwa wysokotowarowe występowały głównie w makroregionie środkowozachodnim. Na wymienionym terenie obejmującym województwo kujawsko-pomorskie i wielkopolskie, w całym badanym okresie, częstość występowania jednostek wysokotowarowych była najwyższa i stanowiły one w 2005 roku prawie 31% ogółu gospodarstw indywidualnych. Na przeciwległym biegunie znalazły się środkowowschodnie i południowo-wschodnie tereny Polski. Tam odsetek gospodarstw wysokotowarowych był w całym badanym okresie relatywnie najmniejszy. W 2005 roku takie jednostki stanowiły tam około 8%.
- ⇒ Siłę ekonomiczną gospodarstwa kształtuje szereg czynników, z których część oddziałuje w sposób pośredni. Wśród czynników wyznaczających możliwości wzrostu siły ekonomicznej, decydujące znaczenie miały poziom wykształcenia rolników (zwłaszcza rolniczego) i ich aktywność inwestycyjna. W szczególności działania w odniesieniu do przedsięwzięć zwiększających skalę i koncentrację produkcji, podnoszących jej jakość.
- ⇒ Ze względu na ograniczenia finansowe w działalności inwestycyjnej, najistotniejszym czynnikiem warunkującym możliwości wzrostu siły ekonomicznej jest podnoszenie umiejętności rolników, których zakres powinien wykraczać poza tradycyjnie rozumiane kwalifikacje rolnicze.
- ⇒ Tendencje zmian w obrębie gospodarstw indywidualnych wskazują, że dalsze przeobrażenia w rolnictwie chłopskim polegać będą na powolnych wzroście liczby jednostek wysokotowarowych, czemu towarzyszyć będą relatywnie szybkie procesy koncentracji potencjału produkcyjnego, zwłaszcza ziemi oraz poprawy efektywności gospodarowania.

6.6. Rynek ziemi rolniczej

Przeprowadzona analiza sytuacji na rynku ziemi rolniczej w Polsce, w tym w zakresie wyodrębnienia i scharakteryzowania czynników wpływających na natężenie oraz zasady obrotu ziemią rolniczą, charakterystyki podmiotów biorących udział w transakcjach kupna-sprzedaży ziemi rolniczej, określenia wpływu Agencji Nieruchomości Rolnych na sytuację popytowo-podażową w obrocie gruntami rolnymi, zagadnień związanych z ceną ziemi oraz jej zmianami oraz charakterystyki zasad funkcjonowania rynków ziemi rolniczej w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej oraz w tzw. „starych” państwach UE pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- ⇒ Najbardziej wyróżniającą się cechą rynku ziemi rolniczej w 2004 roku był wzrost jej ceny. Proces ten nabierał dynamiki w kolejnych kwartałach i był zdecydowanie silniejszy niż w 2003 roku. W efekcie wartość ziemi rolniczej w obrocie międzysąsiedzkim zwiększyła się średnio o 15%, a w odniesieniu do gruntów Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa o 25%. Spirale wzrostu cen ziemi uruchamiał przede wszystkim zwiększony popyt na ziemię przy jednoczesnej niskiej podaży gruntów wystawianych na sprzedaż. Zwiększone zainteresowanie nabywaniem ziemi było głównie efektem spodziewanych korzyści z tytułu posiadania nieruchomości rolnych. Takie przekonanie wiązało się z zapowiadanymi zmianami w polityce rolnej w związku z uruchomieniem wsparcia finansowego w ramach WPR Unii Europejskiej. Dotyczyło to zwłaszcza zapowiadanych, a następnie stopniowo uruchamianych dopłat bezpośrednich do gruntów rolnych. Taka sytuacja wstrzymywała potencjalnych sprzedawców ziemi w podjęciu ostatecznej decyzji jej zbycia do czasu zapoznania się z nową sytuacją i przekalkulowania korzyści.
- ⇒ Narastająca nierównowaga popytowo-podażowa na rynku ziemi rolniczej uwidoczniła się również poprzez zmniejszenie liczby dokonanych transakcji. W 2004 roku w stosunku do roku poprzedniego ogólna liczba aktów notarialnych dotyczących sprzedaży nieruchomości rolnych obniżyła się o 9,4% i wyniosła 76 tys. Istotnemu zmniejszeniu, bo o 14%, uległa liczba transakcji w obrocie prywatnym, natomiast obrót ziemią z udziałem osób prawnych powiększył się o 9%. Ten wzrost był głównie efektem intensyfikacji działań prywatyzacyjnych Agencji Nieruchomości Rolnych. Większa liczba dokonanych transakcji nie miała jednak dużego wpływu na wzrost rozmiaru powierzchni sprzedanych gruntów, ich areał powiększył się tylko o 3% w stosunku do roku 2003.
- ⇒ Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego miała głównie wpływ na wielkość sprzedaży gruntów z Zasobu Skarbu Państwa, ponieważ określała limit dla

jednego nabywcy (do 500 ha) oraz górną granicę wielkości rodzinnych gospodarstw rolnych (300 ha). Ponadto realizacja włączonych do zadań Agencji działań na rzecz poprawy struktury agrarnej w rolnictwie indywidualnym wymagała zwiększenia liczby procedur przetargowych, które dotyczyły relatywnie mniejszych obszarowo nieruchomości.

- ⇒ Dynamika wzrostu cen gruntów pochodzących z Zasobu Skarbu Państwa była w 2004 roku wyższa niż w obrocie prywatnym. Nie zmieniło to jednak wcześniejszych dysproporcji w wartości ziemi w zależności od rodzaju podmiotów uczestniczących w transakcji. Średnia cena ziemi w obrocie prywatnym wynosiła 6634 zł, natomiast przy umowach z udziałem Agencji Nieruchomości Rolnych stanowiła ona 4682 zł, czyli była o 29% niższa. Te różnice mają trwały charakter i wiążą się przede wszystkim z lokalizacją ziem z Zasobu prawie wyłącznie tam, gdzie w przeszłości zlokalizowane były państwowe gospodarstwa rolne. Nie bez znaczenia jest też fakt, że najatrakcyjniejsze grunty Zasobu zostały już rozdysponowane.
- ⇒ W 2004 roku narastały przestrzenne różnice w rynkowej wartości ziemi. Najwyższe ceny osiągały grunty położone w Polsce południowej i centralnej. Na tym obszarze korzyści z tytułu renty położenia współwystępowały z wyjątkowo niską podażą gruntów wystawianych na sprzedaż.
- ⇒ Zasięg dzierżaw był ograniczony, 83% powierzchni użytków rolnych było uprawianych na zasadzie własności. Dzierżawy odgrywają szczególnie istotną rolę przy zagospodarowaniu gruntów pochodzących z Zasobu Skarbu Państwa. W 2004 roku w tej formie było użytkowane około 79% ziemi znajdującej się w dyspozycji Agencji Nieruchomości Rolnych. Liczba umów dzierżawy zawartych przez Agencję w 2004 roku była nieznacznie wyższa niż w 2003 roku (o 4,6%), natomiast średni czynsz dzierżawny wzrósł o 40%, przy czym w 2003 roku wynosił on równowartość 2,5 dt pszenicy, a w 2004 było to 3,5 dt pszenicy.
- ⇒ Przy ocenie sytuacji na rynku ziemi rolniczej należy również uwzględnić obrót gruntami rolnymi o charakterze nierynkowym. W Polsce około 90% gospodarstw jest przejmowanych na zasadzie schedy rodzinnej. W 2004 roku odnotowano 57 tys. aktów notarialnych dotyczących zmiany właściciela nieruchomości rolnych na zasadzie darowizn. Stanowiło to 5,4% więcej niż w 2003 roku. Liczba zarejestrowanych spadków i działów rodzinnych wynosiła w 2004 roku ponad 6 tys. i było to aż o 22% więcej niż w roku poprzednim.
- ⇒ W roku 2004 zmieniły się zasady nabywania ziemi rolniczej przez cudzoziemców. W odniesieniu do osób dzierżawiących ziemię przez okres 3 lub 7 lat (w zależności od województwa, w którym położona jest nieruchomość)

uzyskanie zezwolenia na taką transakcję nie było już wymagane. W pozostałych przypadkach, podobnie jak w latach wcześniejszych, jeszcze przez 12 lat konieczne będzie otrzymanie zezwolenia na nabywanie ziemi przez cudzoziemców.

- ⇒ W 2004 roku wydano 279 zezwoleń na zakup ziemi rolniczej przez cudzoziemców i było to ponad dwukrotnie więcej niż w 2003 roku. Odpowiednio do tego zwiększył się również areal gruntów, których one dotyczyły (z 398 ha w 2003 roku do 761 ha w 2004 roku). Ponadto w 2004 roku cudzoziemcy uzyskali zezwolenia na nabycie udziałów i akcji w spółkach posiadających łącznie 1337 ha ziemi rolniczej. Ogółem zezwolenia, które w latach 1990-2004 wydano cudzoziemcom na zakup nieruchomości gruntowych bądź udziałów i akcji w spółkach posiadających ziemię obejmują 0,3% powierzchni kraju.
- ⇒ Z porównania reguł w funkcjonowaniu rynku ziemi rolniczej w wybranych krajach europejskich wynika, że zasady obrotu ziemią rolniczą w Polsce są zdecydowanie bardziej podobne do zasad panujących w „starych” państwach UE niż w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W wielu państwach dawnego „Bloku Wschodniego” nie został jeszcze zakończony proces reprivatyzacyjny, a jego formy mają bardzo zróżnicowany charakter. W krajach, w których nacjonalizacja i kolektywizacja ziemi była przeprowadzona około 80 lat temu dotychczas nie stworzono warunków do wykreowania rynku ziemi rolniczej, a obrót gruntami jest tam sporadyczny (Rosja, Ukraina).

7. Rachunek nadwyżek ekonomicznych dla wybranych produktów rolniczych i klasyfikacja gospodarstw rolnych według zasad stosowanych w Unii Europejskiej

Prowadzone w ramach realizacji zadania prace miały przede wszystkim charakter metodyczny, a także organizacyjno-techniczny. Wdrożone dzięki nim rozwiązania pozwolą na efektywną ocenę wyników produkcyjno-ekonomicznych gospodarstw rolnych oraz poszczególnych działalności prowadzonych w tych gospodarstwach. Podstawowe wnioski płynące z realizacji badania można sformułować w sposób następujący:

- ⇒ Uzyskanie przez Polskę statusu członka UE obliguje nasz kraj do dostosowania krajowej statystyki rolniczej do standardów unijnych. Mając na celu jej doskonalenie podjęto działania w zakresie aktualizacji parametrów ekonomicznych, które mają zastosowanie we Wspólnotowej Typologii Gospo-

darstw Rolnych. Podstawowym parametrem używanym w klasyfikacji gospodarstw według standardów UE, jest standardowa nadwyżka bezpośrednia (z ang. Standard Gross Margin – SGM). Zakres prac metodycznych zrealizowanych w ramach zadania obejmował opracowanie metodologii obliczeń regionalnych współczynników SGM „2002”.

- ⇒ Przy wykorzystaniu wyników reprezentacyjnego badania struktury gospodarstw rolnych przeprowadzonego przez GUS w 2005 roku oraz opracowanych w ramach zadania regionalnych współczynników SGM „2002” zostanie opracowana przez GUS klasyfikacja gospodarstw rolnych według zasad UE.
- ⇒ Prace metodyczne w kontekście metodologii SGM „2002” doprowadziły m.in. do:
 - opracowania wykazu rolniczych działalności produkcyjnych w Polsce,
 - ustalenia dla wybranych działalności liczby zestawów współczynników SGM. Dla warunków Polski mogą to być 4 odrębne zestawy SGM, tzn. dla wydzielonych regionów lub 1 zestaw odzwierciedlający średnie warunki w całym kraju,
 - opracowania metodycznych założeń systemu kontroli i weryfikacji danych wykorzystywanych w rachunku SGM „2002” dla rolniczych działalności produkcyjnych w Polsce,
 - przygotowania wykazu kodów FSS (z ang. Farm Structure Surveys – FSS) – w kontekście SGM „2002” – odpowiadających unijnemu wykazowi działalności, który akceptowany jest przez algorytm Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych,
 - opracowania „zestawów wag” dla działalności produkcji roślinnej i zwierzęcej celem przeprowadzenia agregacji działalności produkcyjnych w Polsce do kodów FSS obowiązujących w UE,
 - opracowania założeń metodycznych rachunku SGM „2002” dla działalności produkcji zwierzęcej w warunkach niedoboru własnych pasz z produktów nietowarowych,
 - opracowania metodologii bilansu powierzchni paszowej zgodnie z założeniami UE, celem uwzględnienia w typologii gospodarstw rolnych funkcjonujących w Polsce gospodarstw, w których występuje równowaga paszowa, oraz gospodarstw, które charakteryzuje deficyt lub nadwyżka własnych pasz z produktów nietowarowych.
- ⇒ Mając na uwadze przeprowadzanie, dla badanych działalności produkcji roślinnej i zwierzęcej, rachunków kosztów i dochodów, wykonano szereg prac metodologiczno-informatycznych. Zorganizowano i wdrożono proces zbierania danych o wartości produkcji, nakładach i kosztach bezpośrednich dla

9 wybranych do badań działalności produkcji roślinnej i zwierzęcej prowadzonych w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Dokonano rozpoznania specyficznych cech rolnictwa ekologicznego i różnic w odniesieniu do rolnictwa tradycyjnego. Sprecyzowano metodyczne różnice w zakresie niektórych składników struktury wartości produkcji i kosztów bezpośrednich dla działalności produkcji roślinnej i zwierzęcej prowadzonych w gospodarstwach posiadających certyfikat produkcji ekologicznej.

- ⇒ W ostatnich latach obserwuje się ze strony rolników coraz większe zainteresowanie ekologicznymi metodami gospodarowania. Potwierdzeniem jest rosnąca liczba gospodarstw ekologicznych (tzn. gospodarstw posiadających certyfikaty lub będących w trakcie przedstawiania swojej produkcji), w 2004 roku w porównaniu do 2003 roku ich liczba wzrosła o ponad 64%. Dotacje dla rolnictwa ekologicznego w ramach Wspólnej Polityki Rolnej oraz coraz większe zainteresowanie, tzw. ekologiczną żywnością ze strony konsumentów, przyczyniają się do przedstawiania się kolejnych gospodarstw na produkcję ekologiczną. Według prognoz MRiRW w roku 2010 liczba gospodarstw ekologicznych wzrośnie do 15 tys.
- ⇒ Zainicjowano badania dla 4 działalności produkcyjnych prowadzonych metodami ekologicznymi. Dostarczą one informacji o poziomie produkcji, kosztach i dochodach. Zgromadzone dane będą również stanowić doskonałą bazę do porównań z wynikami produkcyjno-ekonomicznymi osiąganymi przy stosowaniu tradycyjnych metod produkcji.

Instytucje współpracujące

Przy realizacji zadań programu wieloletniego w 2005 roku współpracowano z wieloma różnymi jednostkami szczebla administracji centralnej i terenowej, urzędami statystycznymi, krajowymi i zagranicznymi ośrodkami akademickimi oraz organizacjami pozarządowymi. Ich wkład był nieoceniony, przede wszystkim w zakresie dostarczonych danych statystycznych. Spośród nich najpoważniejszy udział miały:

- ⇒ Główny Urząd Statystyczny, dostarczający bardzo wielu danych statystycznych z zakresu życia społeczno-ekonomicznego i infrastruktury wsi, rolnictwa i szeroko rozumianej gospodarki żywnościowej, w tym także informacji o produkcji wyrobów przemysłu spożywczego, sytuacji finansowej przedsiębiorstw, cenach zbytu i cenach detalicznych żywności, spożyciu w gospodarstwach domowych oraz wiele innych informacji.

- ⇒ Wydział Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji dostarczające informacji w zakresie sprzedaży ziemi rolniczej cudzoziemcom.
- ⇒ Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi będące źródłem aktualnych danych rynkowych oraz źródłem najważniejszych informacji o realizacji polityki rolnej w Polsce i w pozostałych krajach UE. Współpraca z MRiRW odbywa się na zasadach wzajemnych konsultacji i wymiany informacji.
- ⇒ Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa będąca kluczowym partnerem w zakresie dostarczania informacji o realizacji programów operacyjnych PROW, SOP i SAPARD.
- ⇒ Agencja Nieruchomości Rolnych dostarczająca informacji m.in. z zakresu sytuacji na rynku ziemi, procesu prywatyzacji, realizacji ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego i kreowania polityki przemian agrarnych.
- ⇒ Agencja Rynku Rolnego zapewniająca dostęp do bieżącej informacji o wydatkach ARR na interwencję rynkową dokonywaną przez tę Agencję w ramach WPR.
- ⇒ Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, który umożliwia dostęp do aktualnych przepisów prawnych UE.
- ⇒ Główny Inspektor Weterynarii dostarczający informacje o standardach i certyfikatach wprowadzonych w podległych im przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego.
- ⇒ Państwowa Inspekcja Sanitarna.
- ⇒ Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych dostarczający informacje o gospodarstwach posiadających certyfikat ekologiczny oraz leżące w kompetencji Inspektoratu wybrane informacje o firmach spożywczych.
- ⇒ Centrum Informacji Handlu Zagranicznego dostarczające dane o wynikach handlu zagranicznego.
- ⇒ Ośrodki Doradztwa Rolniczego uczestniczące w procesie zbierania danych dla działalności produkcyjnych. Pełnią one jednocześnie funkcję Biur Rachunkowych dla systemu rachunkowości „Polski FADN”.
- ⇒ Organizacje producentów: Rada Gospodarki Żywnościowej, Związek „Polskie Mięso”, Związek Prywatnych Przetwórców Mleka, Izba Zbożowo-Paszowa, Unia Polskiego Przemysłu Chłodniczego, Krajowa Izba Gospodarcza „Przemysł Rozlewniczy”, Związek Producentów Cukru, Polskie Stowarzyszenie Producentów Margaryn, Krajowa Rada Przetwórstwa Spirytusu, Krajowa Rada Winiarstwa i Miodosytnictwa.

- ⇒ Biuro Programów Wiejskich Funduszu Współpracy, Biura Notarialne oraz inne organizacje pozarządowe, w tym związane z rozwojem obszarów wiejskich.
- ⇒ Inne ośrodki badawcze w kraju, z którymi podejmowane były konsultacje i doraźna współpraca. Są to m.in. SGGW, IRWiR PAN, AR Lublin, AE Poznań, IUNG, IBMER, IMUZ, Katedra Zarządzania UWM w Olsztynie, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, Instytut Biotechnologii Przemysłu Rolno-Spożywczego w Warszawie.
- ⇒ Inne organizacje publiczne, które dostarczyły cennych informacji z zakresu funkcjonowania systemu instytucjonalnego obszarów wiejskich: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Izby Rolnicze, Akademia Podlaska – Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa.
- ⇒ Pozostałe organizacje pozarządowe, które aktywnie zaangażowały się w prowadzone badania terenowe, m.in.: Fundacja Wspomagania Wsi, Fundacja Promocji Gmin Polskich, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Fundacja na Rzecz Rozwoju Rolnictwa Polskiego, Fundacja Rozwoju Rolnictwa, Wsi i Obszarów Wiejskich, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Fundacja Idealna Gmina, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Krajowy Związek Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych, Agencje Rozwoju Regionalnego, Fundusz Współpracy – Biuro Programów Wiejskich.
- ⇒ EUROSTAT dostarczający informacje z zakresu realizacji WPR i polityki strukturalnej w innych krajach UE, rachunkowości rolnej, typologii gospodarstw rolnych i założeń metodycznych kalkulacji regionalnych współczynników standardowej nadwyżki bezpośredniej.
- ⇒ Różne jednostki naukowe i eksperckie z krajów UE, z którymi niektóre zespoły badawcze nawiązały kontakty, m.in.: Uniwersytet Rolniczy Wageningen – Holandia, National University of Ireland Galway, University of Exeter – Wielka Brytania, Instytut für Sectoranalyse und Politikberatung GmbH (A.S.A) – Niemcy, Imperial College of London, Federal Institute for Less-Favoured and Mountainous Areas in Wiena, Federal Institute of Agricultural Economics in Wiena, Università degli Studi di Macerata, Macerata in Italy, DATAR – Francja, Institut National de la Recherche Agronomique en France.

Spis publikacji

A) W serii wydawniczej Raporty Programu Wieloletniego w roku 2005 ukazały się następujące prace:

1. *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Raport 1*, praca zbiorowa pod redakcją R. Urbana, autorzy: Ł. Chudoba, J. Drożdż, W. Guzewicz, W. Józwiak, J. Małkowski, L. Mieszkowska, B. Nosecka, E. Rosiak, A. Staszczak, J. Świetlik, R. Urban, A. Zalewski, D. Zawadzka, M. Zdzieborska, Raport nr 1, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
2. *Wpływ interwencji rynkowej Unii Europejskiej na główne rynki rolne i żywnościowe w Polsce*, autor: S. Gburczyk, współpraca: Ł. Chudoba, W. Dzwonkowski, W. Łopaciuk, J. Mierwiński, D. Rycombel, T. Smoleński, Z. Smoleński, R. Urban, Raport nr 2, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
3. *Wybrane cechy społeczno-ekonomiczne ludności wiejskiej a rozwój wsi i rolnictwa*, autor: A. Wrzochalska, redakcja naukowa: A. Sikorska, Raport nr 3, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
4. *Metodologia GSM „2002” dla typologii gospodarstw rolnych w Polsce*, autorzy: A. Skarżyńska, L. Goraj, I. Ziętek, Raport nr 4, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
5. *Zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej ludności niechłopskiej w okresie transformacji ustrojowej*, autor: A. Sikorska, Raport nr 5, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
6. *Zarządzanie gruntami rolnymi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, autor: A. Zadura, redakcja naukowa: A. Sikorska, Raport nr 6, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
7. *Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarcza różnych grup polskich gospodarstw rolniczych. Wstępne wyniki badań*, praca zbiorowa pod redakcją W. Józwiaka, autorzy: T. Czekaj, W. Józwiak, Z. Mirkowska, G. Niewęgłowska, Raport nr 7, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
8. *Identyfikacja instytucji działających na obszarach wiejskich*, autorzy: D. Kołodziejczyk, A. Wasilewski, Raport nr 8, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
9. *Zróżnicowanie funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*, autor: W. Michna, współpraca: A. Mierosławska, B. Chmielewska, D. Lidke, Raport nr 9, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005;
10. *Możliwości rozwojowe chłopskiego rolnictwa na przykładzie gospodarstw wysokotowarowych*, autor: B. Karwat-Woźniak, redakcja naukowa: A. Sikorska, Raport nr 10, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
11. *Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, praca zbiorowa pod redakcją J. S. Zegara, autorzy: A. Czyżewski, Z. Floriańczyk, M. Gruda, A. Henisz-Matuszczak, S. Krasowicz, G. Niewęgłowska, D. Niezgoda, M. Staniszevska, K. Wagner, W. Wilk, J. S. Zegar, Raport nr 11, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.

12. *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w latach 2003-2004*, autor: J. Gomułka, współpraca: Z. Floriańczyk, Raport nr 12, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
13. *Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych*, autorzy: W. Guzewicz, A. Kagan, M. Zdzieborska, Raport nr 13, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
14. *SAPARD – programowanie i realizacja*, autor: J. Rowiński, Raport nr 14, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
15. *Ocena konkurencyjności polskich producentów żywności*, autor: I. Szczepaniak, współpraca: J. Drożdż, P. Szajner, M. Szczególska, konsultacja: R. Urban, J. Rowiński, Raport nr 15, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
16. *Import produktów rolno-spożywczych uznanych za wrażliwe*, autor: B. Nosecka, współpraca: A. Bugała, J. Mierwiński, Raport nr 16, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
17. *Wpływ procesu globalizacji na rozwój rolnictwa na świecie*, praca zbiorowa pod kierunkiem G. Dybowskiego, autorzy: J. Bański, K. Błażejczak, G. Dybowski, B. Gulbicka, T. Hunek, J. Kulawik, M. Kwasek, Raport nr 17, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
18. *Swoboda decyzji narodowych odnośnie rynków rolnych*, autorzy: G. Dybowski, M. Kobuszyńska, B. Wieliczko, Raport nr 18, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
19. *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Raport 2*, praca zbiorowa pod redakcją R. Urbana, autorzy: Ł. Chudoba, J. Drożdż, W. Guzewicz, W. Józwiak, J. Małkowski, L. Mieszkowska, B. Nosecka, E. Rosiak, A. Staszczak, J. Świetlik, R. Urban, A. Zalewski, D. Zawadzka, M. Zdzieborska, Raport nr 19, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
20. *Systemy zarządzania jakością w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego (ocena stanu wdrożenia po roku integracji z Unią Europejską)*, autor: G. Morkis, współpraca: A. Dworska, J. Hillar, M. Karaś, K. Krygier, B. Lenart, D. Michałowska, E. Nitecka, A. Salamon, T. Zalewska, konsultacja: J. Seremak-Bulge, R. Urban, Raport nr 20, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
21. *Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany jego funkcjonowania w latach 1990-2005*, praca zbiorowa pod redakcją naukową J. Seremak-Bulge, autorzy: K. Hryszko, K. Pieniążek, J. Rembeza, J. Seremak-Bulge, P. Szajner, K. Świetlik, Raport nr 21, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
22. *Wsparcie sektora żywnościowego i obszarów wiejskich w latach 2004-2005*, autor: M. Wigier, Raport nr 22, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.

B) Inne publikacje:

1. Rynek rolny – analizy, tendencje, oceny. Biuletyn miesięczny 2005, nr 5-12.
2. Rynek ziemi rolniczej. Stan i perspektywy, nr 8, seria „Analizy rynkowe”, IERiGŻ-PIB, ANR, MRiRW, Warszawa 2005.